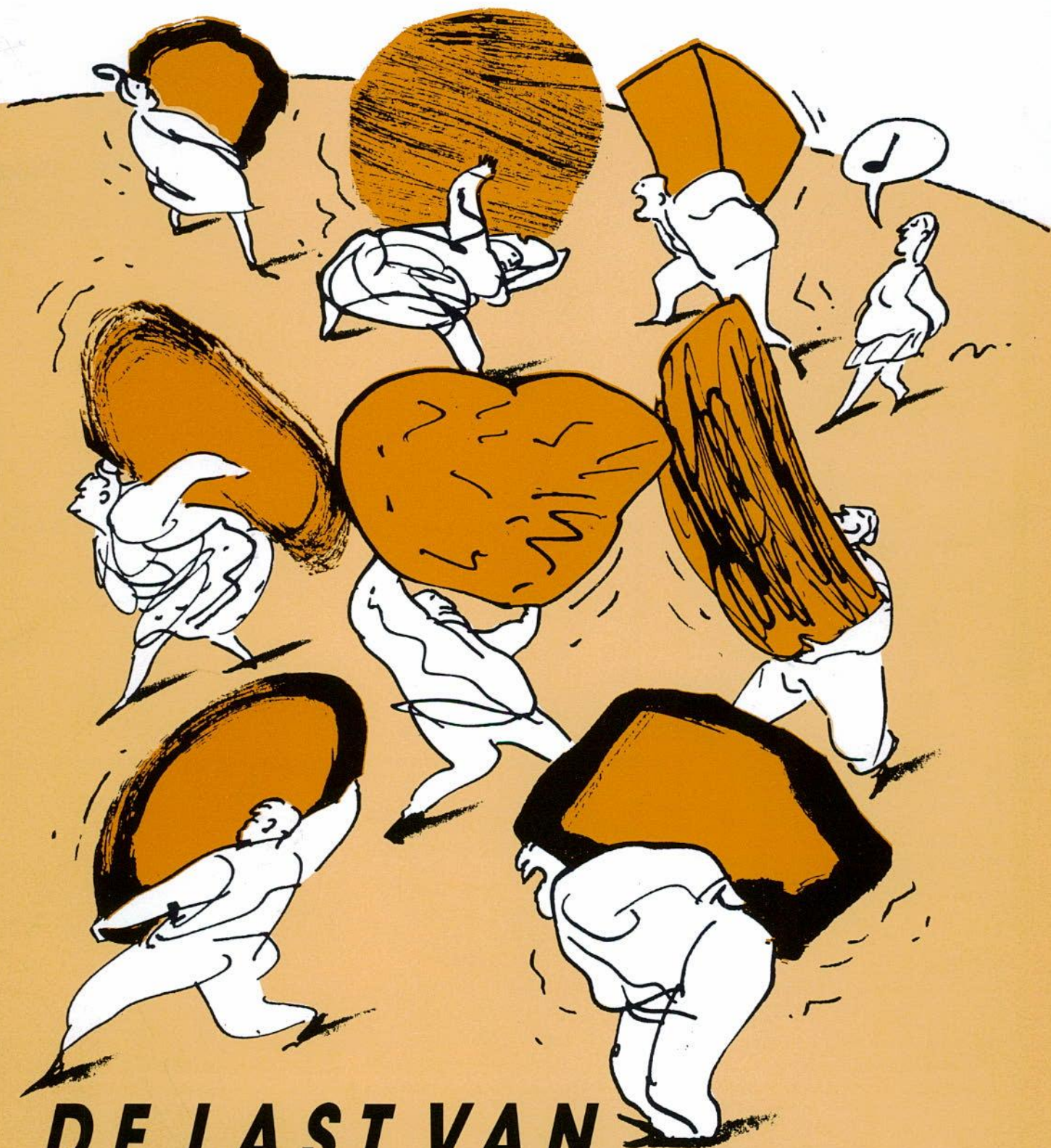

HUMANIST

UITGAVE VAN HET HUMANISTISCH VERBOND

NR. 8/9 AUGUSTUS-SEPTEMBER 1988

**DE LAST VAN
SCHULDGEVOELEN**

HUMANIST

is een maandelijks uitgave van het
Humanistisch Verbond

Redaktie-adres: Postbus 114, 3500 AC
Utrecht. Tel.: 030-318145 (sekr. tst. 41).
Kantooradres: Oudkerkhof 11,
3512 GH Utrecht

Redaktie: Hes van Huizen (hfdred.),
Ingeborg van Teeseling.

Vormgeving: Hes van Huizen, Rik
Tazelaar (Studio ID).

Druk: Brouwer Offset bv, Utrecht

Medewerkers: Bert Boelaars, Ingrid
Cramer, Rémi van der Elzen,
Charles Groenhuysen, Ben
Haveman, André Hielkema, Theodor
Holman, Emmy Jacobs, Tom
Janssen, Lieselot Meelker, Albert
Nieuwland, Ida Overdevest, Michel
Pellanders, Chris Pennarts, Dick
van der Peijl, Martin Šimek, Liesbeth
Sluiter, Gerdie Snellers, Frits
Stoffels, Els van Thiel, Sylvia Weve,
Martin de Zoete (sekr.)

Redaktiecommissie: Henk Smit
(voorzitter), Mettha de Nachtegaal,
Hans Martens, Bram Roozendaal

Abonnement/lidmaatschap: Een
jaarabonnement op de Humanist
kost slechts f 25,-. Een kaartje naar
de abonnee-administratie is vol-
doende: Postbus 114, 3500 AC
Utrecht. Leden van het Humanis-
tisch Verbond ontvangen het blad
gratis. Als u lid wordt, hoeft u dus
geen abonnement te nemen.

Lid worden van het HV is eenvoudig.
U kunt even bellen: tel. 030-318145.
Of u stuurt een kaartje met uw naam
en adres naar Postbus 114, 3500 AC
Utrecht. (Wacht u s.v.p. met betalen
tot u een aksept-girokaart ontvangt.)
Voor jongeren tot 27 jaar bedraagt de
kontributie slechts f 30,- per jaar.
Bent u ouder dan 27, maar is uw inko-
men onder de f 18.000,- per jaar, dan
betaalt u f 45,-. Boven deze inko-
mensgrens is de minimum-kontribu-
tie f 65,- per jaar. Als richtlijn kunt u
verder uitgaan van een half procent
van uw bruto-jaarinkomen.

Als u wilt, kunt u in één keer betalen,
maar ook per half jaar of per kwar-
taal. Verder kunt u uw partner koste-
loos als medelid opgeven. Deze be-
taalt dan dus geen kontributie.

Bel nog vandaag voor 'n info-pakket:
030-318145.

De advertentietarieven van febr.
1988 zijn van kracht.

DE VOLGENDE HUMANIST
VERSCHIJNT 1 OKTOBER.
KOPIJ MOET UITERLIJK 12
SEPTEMBER BINNEN ZIJN
BIJ DE REDAKTIE

IN DIT NUMMER

- 3** De Wet Gelijke Behandeling is in ontwerp klaar. Het HV liet z'n mening erover horen
- 4** Binnenkort komt er een boek uit over Bart de Ligt. 50 jaar geleden overleed hij
- 5** Schuld, schuld, schuld. Twintig pagina's allemaal over schuld
- 6** Jaap en Ella Boersma over schuld, spijt, ouders en kinderen: „Schuld leidt nergens toe. Spijt wel”
- 12** Column Yvonne Kroonenberg: Overspel
- 13** Column Rémi van der Elzen: Inlossing
- 14** Elie Cohen over schuld, wraak en geweten: Ik ben schuldig aan mijn overleven
- 17** Column Iteke Weeda: Het moederlijke schuldgevoel
- 18** Drie deskundigen over schuld, schaamte en het superego: „Het onvermogen om aan de (eigen) verwachtingen te voldoen”
- 21** Gedicht Annie M. G. Schmidt: Het schuldgevoel
- 24** Het septembernummer van het kwartaalblad Rekenschap gaat helemaal over holisme
- 26** Boekrecensie: Albert Nieuwland over Hubert Reeves' „De giftige steek van de kennis
- 29** Speciale aandacht voor de twee documentaires over Genni en Kim. Genni heeft MS
- 31** Brieven
- 34** Het HV-gebeuren met een verslag van de laatste Verbondsraadvergadering

STICHTING
STEUNFONDS
PRAKTISCH
HUMANISME

OUDKERKHOF 11, 3512 GH UTRECHT
TELEFOON 030 - 322786
BANK C&E 69.97.13.889

G I R O 6 1 6 8

„Ik legateer, vrij van rechten en kosten, aan
de Stichting Steunfonds Praktisch Humanis-
me te Utrecht een som groot ... gulden.”
(voorbeeldtekst in testament)

Vrijstelling van suksessierechten in 1988: f 13.088,- voor ideële stichtingen.
Vrijstelling van schenkingsrecht in 1988: f 6.544,-
Tip: blijf onder dat bedrag, anders wordt alles belast.

Voor meer informatie: M. v.d. Lans 030-322786, Oudkerkhof 11 te Utrecht.

LAAT RECHTER BESLISSEN OF GRONDRECHT MAG WORDEN OVERTREDEN

Bestrijding van diskriminatie is vereist waar het zelfbeschikkingsrecht wordt aangetast. Het grondwettelijk non-diskriminatiebeginsel verdedigen wij daarom met kracht tegenover diegenen die mensen willen blijven achterstellen op grond van hun herkomst, levensovertuiging, sekse, seksualiteit, relatievorm, politieke overtuiging, leeftijd, op welke grond dan ook. De beoogde wetgeving inzake gelijke behandeling moet zo goed en zo snel mogelijk tot stand komen zonder uitzonderingsbepalingen voor bijvoorbeeld konfessionele instellingen. Wij zullen tegenover onverdraagzaamheid actief stelling blijven nemen.

Dit is het principiële uitgangspunt van het Humanistisch Verbond als het gaat om gelijke behandeling – terug te vin-

den in het werkprogramma van het HV, het Humanistisch Manifest. Het was ook kern van de boodschap die het hoofdbestuur van het HV verwoordde in zijn brief aan de Kamerkommissie Wet Gelijke Behandeling. In de praktijk kiest het Verbond daarbij voor een „brede” wet waarin is vastgelegd dat geen inbreuk op de grondrechten is toegestaan tenzij de rechter daarvoor toestemming heeft gegeven.

Een wet voor gelijke behandeling moet consequent uitgaan van eerbiediging van alle grondrechten. Het is alleen aan de rechter om eventueel uitzonderingen toe te staan. Die moet dan de verschillende belangen tegen elkaar afwegen en daarbij vooral alert zijn dat artikel 1 (verbod op diskriminatie) van de Grondwet voldoende bescherming krijgt.

In de praktijk zou dit betekenen dat dus niet een slachtoffer van diskriminatie zijn of haar gelijk bij de rechter moet halen, maar dat de rollen worden omgedraaid: wie denkt goede redenen te

hebben om inbreuk te mogen maken op één van de grondrechten, moet hiervoor vooraf toestemming zien te krijgen van de rechter. Dan zal dus een katholiek schoolbestuur dat een homoseksuele leerkracht van zijn school wil weren, zijn zaak aan de rechter moeten voorleggen.

Het bestuur van het HV is zich bewust van de spanning die er bestaat tussen de verschillende rechten die in de Grondwet zijn verankerd. Met name tussen het verbod op diskriminatie (artikel 1) en vrijheid van godsdienst of levensbeschouwing (artikel 12). Via dit laatste artikel kunnen bijzondere instellingen op het gebied van onderwijs en van welzijn (zoals zieken-, verpleeg- en bejaardenhuizen) groeien en bloeien. De overheid stelt er immers geld voor beschikbaar. Maar met datzelfde artikel in de hand kunnen deze instellingen ook werknemers en cliënten weigeren als zij niet voldoen aan hun op godsdienst gebaseerde grondslagen.

Zo kan aan leerlingen de toegang worden ontzegd, en kunnen bijvoorbeeld ook bejaarden worden geweigerd. Sekse en ras zijn hierbij niet in het geding; dat zou de wetgever ook niet tolereren. Maar wel als het gaat om seksuele voorkeur of burgerlijke staat. Waarom diskriminatie dan wel toelaatbaar zou zijn, is onbegrijpelijk. Voor het HV geldt dat het eerste grondrecht het zwaarste moet wegen.

Het HV is van mening dat iedereen in staat moet worden gesteld zijn of haar privéleven in te richten naar eigen normen en waarden. Als openbare diensten (bekostigd met overheidsmiddelen) worden aangeboden, mag geen sprake zijn van uitsluiting van bepaalde mensen op grond van persoonskenmerken.

Ingrid Cramer

(Advertentie)

Bij de afdeling VERENIGINGSZAKEN van het HUMANISTISCH VERBOND wordt per 1-9-1988 gezocht naar een

ERKENDE GEWETENSBEZWAARDE MILITAIRE DIENST

t.b.v. het Nederlands-Vlaamse projekt Bio-Ethiek. Betrokkene zal als sekretaris van dit projekt aangesteld worden. Hij zal ondersteunende, adviseerende, coördinerende en uitvoerende werkzaamheden verrichten in overleg met de voorzitters van de commissie en in nauwe samenwerking met de projektmedewerker in Vlaanderen.

Gedacht wordt aan kandidaten die beschikken over een academische opleiding (filosofie, dan wel biologie of medicijnen) met een gerichte belangstelling voor ethische vragen en van deze betrokkenheid ook blijk te hebben gegeven. Redactionele en organisatorische vaardigheden zijn vereist. Van de kandidaat wordt verwacht dat hij een humanistische oriëntatie heeft.

De sollicitatieprocedure is in overleg met het bureau Tewerkstelling Erkend Gewetensbezwaarden Militaire Dienst van het Min. van Sociale Zaken, waar belangstellenden ingeschreven dienen te zijn.

Schriftelijke sollicitaties kunt u richten aan het Humanistisch Verbond, t.a.v. mw. A. S. G. van der Rijst, personeelsfunctionaris, Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Telefoon 030-318145.

SKEPTER OVER UFO-JACHT IN AMSTERDAM

In het juninummer van *Skepter* schrijft de parapsycholoog J.C. Jacobs over parapsychologie en de relatie daarvan met skepticisme. Hij heeft hetzelfde uitgangspunt als Hoeben (die hij de grondlegger van de skeptische beweging in Nederland noemt): bij de huidige stand van het bewijsmateriaal is aanvaarding of verwerping van de psi-hypothese au fond een kwestie van metafysische voorkeur. De meeste skeptici zijn van mening dat paranormale verschijnselen afdoende verklaard kunnen worden vanuit de traditionele natuur- en gedragswetenschappen. Van het tijdschrift *Paravisie* en de jaarlijkse Paravisiemanifestatie van Veronica distantieert Jacobs zich volledig. Ook moet hij niets hebben van skeptici van het soort „het kan niet, omdat het niet kan, en daarmee basta“. Alleen gematigden – van beide kanten – beschouwt hij als serieuze gesprekspartners. Een eerste vereiste tot samenwerking is dat men

elkaar respecteert. Zowel de parapsycholoog als de skepticus moeten ervan overtuigd zijn dat ze een gezamenlijk doel voor ogen hebben: het boven water brengen van de waarheid.

Het artikel van: Marcel Hulspas „Een avondje op UFO-jacht“ geeft de poging tot rekonstruktie van de gebeurtenissen op 3 maart 1988. Die avond raakte de politie in Amsterdam overbelast door talloze telefoontjes van mensen die meenden UFO's te hebben gezien. Verder artikelen over „pendelen“ en „glaasje draaien“. Ik wist niet wat met de laatste uitdrukking bedoeld werd, het bleek te gaan om het oproepen van geesten, spiritisme dus. Ook in *Skepter* een bespreking van „Visioenen, geesten, buitenaardse bezoekers“, van boeken van Hilary Evans en een impressie van de oprichtingsbijeenkomst. *Skepter*, Postbus 2657, 3500 GR Utrecht. (E.J.)

BOEK EN KONGRES BART DE LIGT

Een van de personen die de Nederlandse vredesbeweging heeft voortgebracht en die op dit terrein baanbrekend werk heeft verricht en internationale bekendheid genoot, was ongetwijfeld Bart de Ligt (1883-1938). Over het leven en de ideeën van deze bekende pacifist schreven een veertigtal mensen een bijdrage in het binnenkort te verschijnen boek „Drie generaties spreken over Bart de Ligt“. Het is een herdenkingsboek dat onder de redactie van Herman Noordergraaf en Wim Robben wordt uitgegeven. Ter gelegenheid daarvan zal op zaterdag 3 september ook een speciaal kongres worden gehouden onder het motto „50 jaar na Bart de Ligt: de strijd

gaat door!“ Plaats is het Bonifacius-kollege in Utrecht, van 10.30 tot 15.30 uur. Deze dag wordt georganiseerd door het Bart de Ligt-fonds dat op die dag ook officieel van start zal gaan. Het fonds wil komen tot publikatie van de verzamelde werken van Bart de Ligt en van boeken over hem. (Gironummer is 2133594, het fonds is gevestigd in Boxtel.)

U kunt zich voor de kongresdag inschrijven door f 5,- over te maken op bovenstaand gironummer onder vermelding van *deelname kongresdag*. U krijgt daarna verdere informatie thuisgestuurd

Schuldgevoel.

Wie kan zeggen dat ie nooit last heeft gehad van dat loodzware gevoel van „Had ik nou toch niet...?“ Gevoelens van schuld worden meestal niet als positief ervaren. Ze knellen en kwellen, knagen en plagen. Maar toch, daardoor weten we ook dat ons geweten spreekt, dat innerlijke besef van goed en kwaad. Het kan een signaal zijn dat we volgens onze eigen maatstaven te ver zijn gegaan. We hebben dan de keuze om er wel of niet iets aan te doen. Want mensen zijn uiteindelijk zelf verantwoordelijk voor hun daden. Daarom is het zo belangrijk dat we bewust zijn van de rol die schuld gevoelens hebben op ons doen en laten. Reden genoeg voor twintig pagina's in deze Humanist over die veelkoppige draak: schuld.

SCHULD LEIDT NERGENS TOE. SPIJT WEL

„Ik vind „schuld“ het slechtste woord dat ik in mijn woordenschat ken. Maar als ik terugkijk naar hoe mijn leven is gelopen, zijn er wel dingen die ik „spijtig“ vind. Bijvoorbeeld dat ik zo weinig tijd voor mijn kinderen heb gehad. Ik heb me nooit gerealiseerd hoe snel ze zelf volwassen zouden zijn. Sommige mensen hebben dat op tijd door. Maar de meesten, mannen vooral, zien het te laat. Niet dat het voor mij een probleem is, hoor, Ik constateer het nuchter, maar wel met spijt. Ik vind ook dat ik te weinig geduld gehad heb met mijn kinderen. Gedachten ordenen, zinnen kunnen maken, praten. Daar had ik veel meer tijd voor moeten uittrekken. Het ging mij nooit snel genoeg. Ik vind nu dat ik ze de kans had moeten geven om het kalm aan te doen. Maar dat heeft met leeftijd te maken. Eigenlijk zou je heel oud kinderen moeten krijgen. Wat ik nu weet, zou me hebben geholpen bij de opvoeding van mijn kinderen. Ik had meer voor ze open willen staan. Meer willen zien dat elk kind verschillend is en een andere aanpak vraagt. Dat vind ik, achteraf, één van mijn grootste tekortkomingen.“ Zijn citaat.

Halverwege het gesprek zorgt zij voor een hilarisch moment. We praten over schuldgevoel en ze staat op om iets te drinken te halen. „Je zult wel denken: wat hebben die mensen veel bloemen in de kamer staan, maar ik ben jarig geweest.“ Hij reageert onmiddellijk. „Dat bedoel ik nou. Gaat ze zich zitten verontschuldigen voor de hoeveelheid bloemen! Alsof je je daar schuldig over zou moeten voelen!“ Een verdwaalde aai en een grijns. En voor het eerst in het gesprek heeft ze even geen tekst. Dat doet hem een soort plagerig genoegen.

DOOR
INGEBORG VAN TEESELING

Foto: Ronald Sweering

Het huis van Jaap en Ella Boersma. Hij directeur van de Stadsreiniging in Amsterdam, zij assistent make-laar zonder baan. Het oude pand van de Keuringsdienst van Waren aan één van de grachten. Verbouwd tot appartementen, zoals je dat zou moeten doen. Hoge marmen gangen en rode lopers leiden naar één-hoog. Binnen zet de vloerbedekking zich een tint lichter voort. Ruimte, grote ramen, spiegels. En bloemen dus. Buiten is het kermis in de hel. Zon en een gordijn van zomerregen. Aan deze kant van het raam praten we over ouders, kinderen en schuld. Over de levenslange band, de fouten die je maakt en of dat eigenlijk wel echt fouten zijn.

Samen hebben Jaap en Ella geen kinderen. Allebei gescheiden, trouwden ze acht jaar geleden met elkaar. Uit die eerste huwelijken is de „oogst” vijf kinderen. Onspeaking terms zijn ze met drie daarvan, en dat dan meer dan zwaarwegende omstandigheden, dan door keuze. Jaaps zoon Ruud verongelukte vijftien jaar geleden en Irene, zijn jongste dochter is zwaar geestelijk gehandicapt. Met andere dochter Ingrid en Ella's kinderen Jeroen en Claudia gaat het goed.

Jaap: „Schuldgevoel vind ik een slecht begrip. Vooral voor vrouwen, want die zie ik er meer last van hebben dan mannen. Ik zou het willen uitbannen, mensen gaan er kapot aan. Ik denk ook dat het een gevoel is dat vaak kunstmatig door de buitenwereld wordt opgeroepen. Door opvoeding, traditie, kerk. Vooral de kerk heeft zoveel dingen kapot gemaakt.

Je kunt je voorstellen dat je bewust iets hebt nagelaten, waardoor er iets vervelends is gebeurd. Dan zeg ik dat je jezelf in geweten moet aanspreken. Dan ben je echt fout geweest, hebt bewust iets veroorzaakt. Maar dat diffuse schuldgevoel, waar veel mensen onder gebukt gaan, vind ik een slechte uitvinding. Zoals bijvoorbeeld een moeder die na jarenlange narigheid eindelijk de moed bij elkaar heeft geraapt om te gaan scheiden. Ze zal nog jarenlang een pro-

Ella Boersma: „De norm kréeert schuldgevoel. Een moeder hoort bij haar kind. Dat is wat iedereen zegt, dat is wat je door opvoeding en traditie is ingeprent. Als je die norm doorbreekt door te scheiden of te werken, voel je jezelf falen en dus schuldig.

bleem hebben als ze denkt aan de kinderen. En dat is eigenlijk heel vreemd, want meestal zijn de kinderen veel volwassen in hun oordeel over de beslissing dan hun moeder zelf. Mannen hebben dat waarschijnlijk ook wel, maar zij hebben minder de neiging om daaronder te lijden. En dat is wat je doet als je zegt: „ik heb die beslissing genomen en dat was goed, maar...maar, maar”. Dat moet je niet doen.”

Ben ik er niet te weinig

Dat is een rationeel standpunt. Voelt u dat ook zo?

Niet altijd. Bijvoorbeeld wanneer ik zeker weet dat ik bewust iets fout heb gedaan. Schuld? Nee. Spijt. Dat heeft voor mij een heel andere lading, daar kan ik mee overweg. Schuld leidt nergens toe. Spijt wel, dan kan ik zeggen: „als die situatie zich nog eens voordoet, doe ik het anders.” Schuld is zo zwaar, klinkt naar schuld en boete. Vooral in religieuze zin.”

Ella: „Ik zeg wel eens: een moeder krijgt schuldgevoel in het kraambed mee. Je hebt meteen al het gevoel van: „eigenlijk zou ik nu thuis moeten zijn, ben ik er niet te weinig, nou moet ik haar weer bij anderen achterlaten”. Altijd ben je bezig met het idee dat je het fout doet. Dat ben ik me heel bewust geweest, dus ik heb me van het begin af aan altijd verzet tegen dat gevoel. Als wij weg moesten, namen we de kinderen mee. Dan sliepen ze dus niet in hun eigen bed. En dan niet denken: „ach, wat zielig”. Gewoon dóen, je verzetten.

Toen ik jaren later scheide, voelde ik me mede daardoor niet meer zo schuldig ten opzichte van de kinderen. Ik heb later gezegd: „het feit dat ik de moeder voor jullie kan zijn die ik ben, heb ik te danken aan Jaap. Knoop dat in je oren”. Niet dat ik helemaal vrij van schuldge-

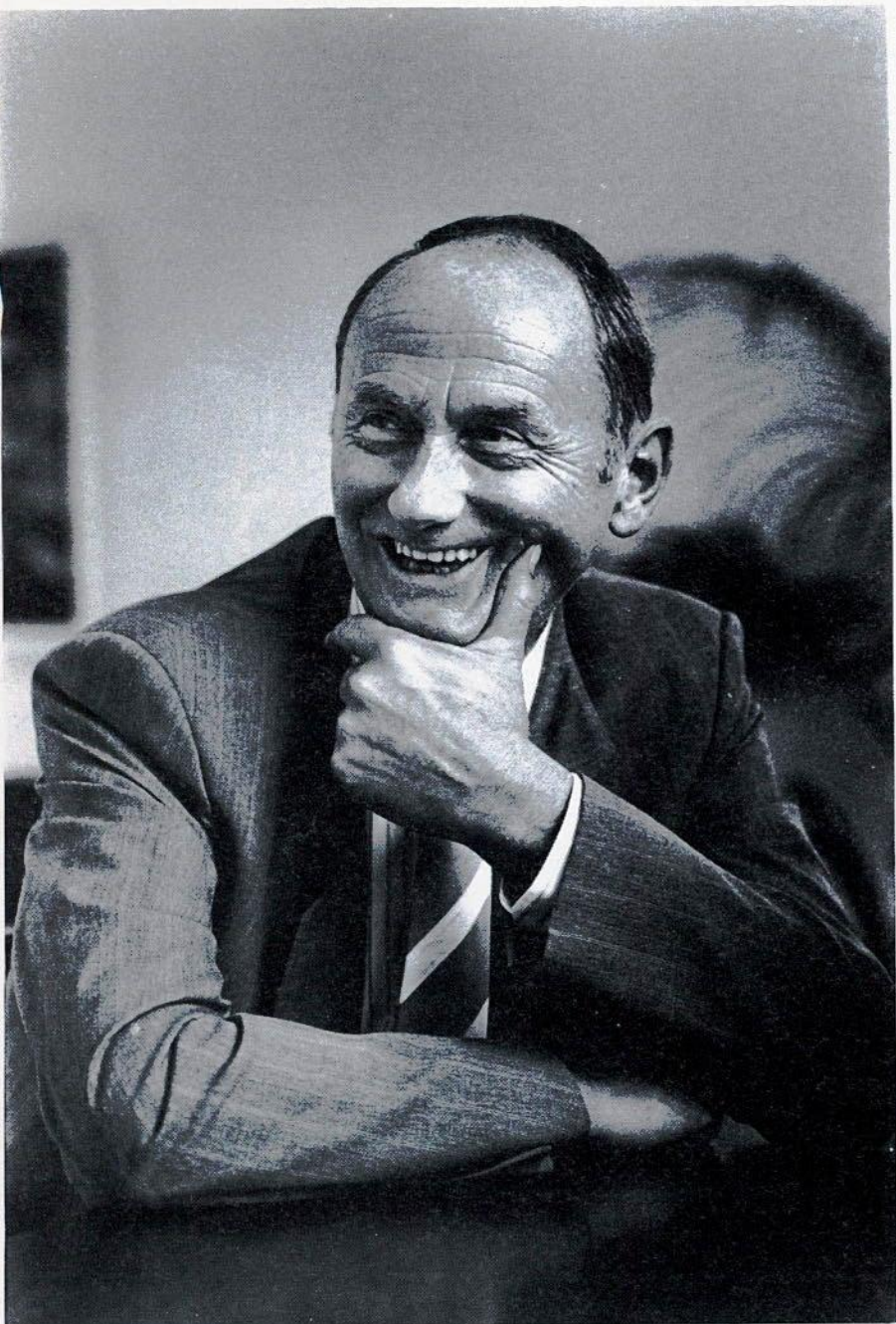
voel was. Vooral in de aanloop naar de scheiding, worstelde ik. „Doe ik het wel goed, hoe moet het met de kinderen, zullen ze er geen last van hebben, moet ik het niet toch nog eens proberen?” Kilo's afgefallen, weinig slaap. Maar toen ik de beslissing definitief had genomen, was dat over. Toen overheerste het gevoel dat het goed was. Ook voor de kinderen. Ik heb op een gegeven moment bewust besloten me niets meer aan te trekken van de norm. Te denken: „ik doe het zo en zo is het goed”. Daar kwam regelmatig kritiek op van de buitenwereld, maar op den duur bracht me dat niet meer aan het twijfelen. Ik kan me nog herinneren dat mijn zoon een baby was die veel spuugde. Ik had nog geen wasmachine, de was moest gekookt worden in grote ketels. Ik vond het mede daarom flauwekul om dat kind steeds een nieuw truitje aan te doen. Dan kon ik wel aan de gang blijven. Mijn buurvrouw vond dat schande. Zei dan wel eens dat ik de baby verwaarloosde. In plaats van me schuldig te voelen, had ik medelijden met haar. Ze zat zo vast in hoe het hoorde.

Blij met opvoeding

Mijn zoon zei laatst juist dat hij blij was met zijn opvoeding. Mensen die bleven eten, overal naar toe reizen, veel gesprekken. Hij had het idee dat hij daarvoor geleerd had om soepel te zijn.”

Jaap: „De meeste mensen laten zich veel te veel aan gelegen liggen wat anderen zeggen. Daar begint het al mee.” Ella: „De norm kréeert schuldgevoel. Een moeder hoort bij haar kind. Dat is wat iedereen zegt, dat is wat je door opvoeding en traditie is ingeprent. Als je die norm doorbreekt door te scheiden of te werken, voel je jezelf falen en dus schuldig. Maar als je zelf in balans bent, ben je voor het kind ook een betere moeder. Als je jezelf gelukkig maakt, is

Jaap Boersma: Mensen moeten zo veel van zichzelf. Je best doen lijkt niet meer voldoende. Ik vind dat slecht. Als je gegeven hebt wat je had, heb je genoeg gedaan. Dan is schuldgevoel onzin.

het kind ook gelukkig. En soms ligt geluk in een scheiding of in werk. Ik had een vriendin vroeger, die een zaak had. Hard werken, weinig thuis. Als ze dan langs kwam, zat ik wel eens met kind op schoot voor te lezen, waarna zij met een groot schuldgevoel naar huis ging. Ik heb toen geprobeerd uit te leggen dat tijd voor een kind niks zegt. Ik stopte om zeven uur die jongen in bed, want dan was ik het zat. Zij liet ze genieten op tot negen uur, was er in al haar vrije uren intens mee bezig. Déed dingen met ze samen, terwijl ik riep: „gaan jullie maar lekker buiten spelen”. Bij een scheiding speelt dat doorbreken van de norm natuurlijk het sterkst. Scheiden zielig voor de kinderen? Flauwekul. Ouders die ruziën, zonder liefde bij elkaar blijven, dát is

slecht voor kinderen. Mijn kinderen hebben eigenlijk nooit echt moeite gehad met de scheiding. Zij reageerden er veel lakonischer en rustiger op dan ik.” Jaap: „Kinderen hebben een perfect zintuig voor „dicke Luft”, zo’n sfeer van „hier klopt iets niet.”

Tallose verboden

Hoe kun je uitvinden wat „de” norm is en wat je eigen norm?

Jaap: „Dat is heel moeilijk. In mijn opvoeding, mede bepaald door de kerk, zaten tallose verboden. Ik weet nog goed dat ik voor het eerst op zondag naar een voetbalwedstrijd ging kijken. Met kloppend hart langs de lijn, zo schuldig voelde ik me. Toen ik eenmaal

ging nadenken en ging twijfelen aan de norm, had ik veel minder last van die schuld. Bioscoop, café? Dat was voor de heidenen. Als je dat niet doorbreekt, word je vanuit de kerk geleefd door schuldgevoel. Bijna elk van de tien geboden is een „Gij zult niet...” En als ik dan wél danste, zwom, fietste, voelde ik me zondigen. Schuldig tegenover God. En bang voor straf natuurlijk, ook dat,” (grinnikt).

Hebben we het onszelf de afgelopen honderd jaar niet veel te moeilijk gemaakt? Vroeger was je verantwoordelijk voor een kind tot het zichzelf in leven kon houden. Nu lijkt die verantwoordelijkheid eeuwig te duren.

Ella: „Dat is zo. Vroeger, in mijn tijd, gingen je kinderen trouwen als ze twintig, eenentwintig waren. Hadden hun eigen gedootje, een eigen gezin. Nu gaan kinderen wel op kamers, maar doen er veel langer over om hun eigen plek te vinden. En ondertussen blijft die band met de ouders. Praktisch, in het weekend met de zak vuile was naar huis. Maar ook psychologisch. Een vriendin van mij heeft net haar eerste baby gekregen; toen hoorde ik mezelf zeggen: je bent nú moeder en dat zul je altijd blijven, al sterft het nu of wordt het tachtig. En dat is zo.

Jaap: „Ik ken dat gevoel niet zo. Misschien omdat ik uit Friesland kom. Daar zijn zo weinig bestaansmogelijkheden dat iedereen vroeg het huis uitgaat om het elders te zoeken. Werken, studeren. Die band wordt veel eerder doorgesneden. Dat is mijn toetsingspunt. Natuurlijk heb ik wel eens in de zorgen gezeten toen mijn kinderen, achttien jaar oud zonder ouders met de auto naar de Pyreneeën gingen.”

Moeilijk met scheiding

Jaap: „Mijn oudste dochter, Ingrid, heeft het moeilijk gehad met de scheiding tussen haar moeder en mij. Ze vond het ingewikkeld om het konflikt, wat een scheiding toch is, te overzien en een standpunt te bepalen. Dus heeft ze het laten liggen. Gedaan alsof het niet bestond, of in ieder geval haar niet aanging. Toen is me duidelijk geworden dat ik slecht met haar kan praten. En omgekeerd. Dat is spijtig. Te moeten constateren dat je nog nooit een goed, open, vertrouwelijk, min of meer gelijkwaardig gesprek met je kind hebt kunnen voeren.

Ingrid is heel lang bang voor me geweest en misschien is ze dat nog wel een beetje. Ze heeft me wel eens verteld dat ze bang en onzeker werd, omdat ik haar flink op haar huid kon zitten. In een discussie bijvoorbeeld, dan spaarde ik haar niet. Ik vond dat ze dat moest leren, omdat de buitenwereld ook niet zo aardig is. Ruud gaf me dan gelijk lik op stuk. Ingrid niet, die trok zich terug in zichzelf. Dat vind ik wel jammer, dat ik dat niet gezien heb. Dat ze problemen heeft gehad door hoe ik me opstelde. Schuldig? Nee. Spijtig dat wel. En ik probeer er nu ook rekening mee te houden. Maar ja, ik heb nooit het idee ge-

had dat ik het perfekt kon of moest doen."

Ella: „Vaders hebben dat niet zo, nee. Moeders wel. Ik weet het van mezelf, zie het van vriendinnen. Angst dat je het fout doet, angst dat de kinderen het thuis niet meer gezellig vinden. Daarom het geforceerd leuk maken, meer tijd en aandacht geven dan je eigenlijk hebt. Dat is een vrouweigenschap. Ik geloof dat er geen man is die dat heeft. Mannen zijn veel konsekwenter. „Ik doe het zo, zo is het goed, punt“ Al die gedachten, dat getob, komt van vrouwen."

Jaap: „Als ik vind dat ik iets fout gedaan heb, zeg ik dat direkt tegen de kinderen. „Sorry, dat had ik niet moeten doen“. Eerlijkheid, duidelijkheid. Maar al die bijgedachten, dat geworstel; nee."

Ella: „Bij mannen is het een kwestie van momenten. Iets gaat fout, dus wat je doet is het oplossen. Daar is het dan mee gezegd. Bij ons is het een altijd aanwezige, zeurende ondertoon, als je niet oppast."

Jaap: „Ik heb me nooit een slechte vader gevoeld. Ook nooit een goede, trouwens. Het was zoals het was. Ten opzichte van mijn ex-echtgenote heb ik me wel schuldig gevoeld. Naarmate je ouder wordt, heb je meer gelegenheid om naar jezelf te kijken. Met hulp van goede vrienden ben ik me in die periode gaan realiseren, op welke punten in in gebreke ben gebleven. Niet dat ik alle fouten alleen gemaakt heb, maar toch... Ik kan heel dominant zijn, vooral in diskussies. Nu realiseer ik me dat ik daarmee vaak gesprekken heb doodgemaakt. Mijn vrouw was niet tegen me opgewassen. Ze liet zich overbluffen viel stil. Ik werd daar razend van, want ik wilde tegengas, actie. Als je eenmaal in die situatie terecht bent gekomen, spiraal je naar beneden. Ik had er iets aan kunnen doen, maar ik heb het niet gezien. Dat is spijtig. Maar als ik het mezelf nu zie doen, stop ik het. Omdat ik het weet."

Relatie doorgesneden

Dat was één van de vreselijke dingen toen Ruud dood ging. Dat een relatie van de ene op de andere sekonde werd doorgesneden. Niks meer aan te doen. We hadden het goed samen; gelukkig zit dat niet in de veelheid, maar in de intensiteit van het contact. Ik vraag me soms wel eens af of ik nog meer pijn van zijn dood gehad zou hebben, als we minder dicht bij elkaar hadden gestaan."

Stilte. Peinst; konkludeert: „Ik vind dat mensen schuldgevoel moeten afleren. Het is destrukatief. Vaak is het ook veel meer een uitkering van zelfmedelijden dan iets anders. Gebeurd is gebeurd. Met mooie en trieste momenten. Zo is het nou eenmaal."

Het is ook niet zo zwart-wit. Ik had het druk, zeker. Maar in het weekend was ik er altijd. Zonder tassen werk, vaak zelfs zonder al te veel te denken aan mijn werk. Ik denk dat ik me nu heel ongelukkig zou voelen als ik een vader zou zijn geweest die zich in het weekend ook verborg in de studeerkamer. Ik denk zelfs dat het contact dat ik met

Ella Boersma: „In mijn tijd was kinderen krijgen iets dat je overkwam. Daarom voelde je ook niet zo'n plicht ten opzichte van hen, woog het niet zo zwaar. Omdat je nu een kind neemt, moet je perfekt zijn. Jonge vrouwen hebben geloof ik in hun hart nog meer schuldgevoel dan wij."

mijn kinderen had veel intensiever was dan dat van de meeste vaders. Juist omdat ik ze zo weinig zag.

Nee, wat ik veel erger vind, is dat ik geen goed huwelijk had waar de kinderen zich prettig in voelden. Als ik iets spijtig vind, is het dat wij niet tien jaar eerder uit elkaar zijn gegaan. Maar ja, ik ben gereformeerd opgevoed. En alhoewel ik al vrij vroeg anders ben gaan denken over allerlei dogma's, heb ik heel lang dat ene taboe overgehouden: „als je getrouwd bent, ga je niet uit elkaar“. Maar daarom hebben de kinderen het de laatste jaren niet echt leuk gehad, thuis. Dat vind ik vervelend."

Straf voor politieke zonde

„Ik heb ervaren hoe onze cultuur

schuldgevoelens opdringt als je besluit iemand in een inrichting te laten opnemen: „Dan doe je je kind weg.“ Ik weet nu de christenen naar waarde te schatten die brieven sturen waarin je verdriet als verdiende straf voor een politieke „zonde“ wordt beschouwd."

Dat schrijft Jaap Boersma in 1985 in „Wat ik nog zeggen wilde“, zijn politieke memoires, opgetekend door Jeroen Terlingen. Hij heeft het dan over de beginjaren zeventig, de tijd waarin hij minister van Sociale Zaken was, eerst in het Tweede Kabinet Biesheuvel, later in het Kabinet Den Uyl. „Politieke zonden...“, terwijl je worstelt met een ingrijpende beslissing: Irene, zijn gehandicapte kind. Jaap: „Daarbij speelt schuldgevoel ook een belangrijke rol."

Het wordt je aangepraat dat het slecht is om zo'n kind de deur uit te doen. Daar heb ik wel mee getobd. Me afgevraagd of dat nou wáár was. Schiet ik niet tekort? In liefde, in ouderschap? Rationeel weet ik dat het heel verstandig is geweest. Zowel mijn vrouw als de kinderen gingen er door haar zeer agressieve gedrag aan kapot, en ik waarschijnlijk ook. Maar dan komt de buitenwereld weer om de hoek kijken. Niet direkt, maar zo nebenbei. Je komt andere ouders tegen van gehandicapte kinderen. Die weten je dan haarfijn te vertellen dat het zo goed is voor een kind om thuis te zijn en dat zij eigenlijk flinker zijn dan jij en meer liefde geven. Dat gaat knagen. Twijfel, afgelost door zekerheid. Daarin is tijd een bondgenoot. Ik weet nu heel zeker dat het goed was. Desondanks heb ik er af en toe nog wel eens last van. Had ik me niet toch moeten wegcijferen? Schuldgevoel die veel koppige draak".

Andere mentaliteit

Ella: „In mijn tijd was kinderen krijgen iets dat je overkwam. Daarom voelde je ook niet zo'n plicht ten opzichte van hen, woog het niet zo zwaar. Mensen nu nemen kinderen. Daar zit dan een hele rits verplichtingen aan. Naar Artis gaan, want dat is zo goed voor de ontwikkeling. Wij gingen naar Artis om een leuk dagje te hebben. Dat het goed was voor de ontwikkeling, was mooi meegenomen. De mentaliteit was anders." Jaap: „Als er iets gerationaliseerd is, is het wel het ouderschap. Je hoopte vroeger op kinderen. En opvoeden was niks om je druk over te maken." Ella: „Omdat je nu een kind neemt, moet je perfect zijn. Jonge vrouwen hebben geloof ik in hun hart nog meer schuldgevoel dan wij. Het is heel zwaar. Die keuze voor kinderen heeft veel goede en ook veel slechte dingen met zich meegebracht."

Jaap: „Elke stap die je doet is gevaarlijk, moet je over nadenken. Elke spontaniteit is eruit. Niet alleen ga je van roken dood, maar yoghurt is ook niet goed en in vis zit PCB. Zo lijkt het met het ouderschap ook te zijn. Dat is belastend voor deze generatie, volgens mij. Ik zie dat bij Ingrid ook. Die heeft nog een extra studie gedaan, heeft ze vorig jaar afgemaakt. Ik weet zeker dat ze toen ook het idee had dat ze haar kinderen tekort deed. Maar dan kom ik ook weer terug bij de stelling dat vrouwen er sowieso meer last van hebben dan mannen. Ik zeg wel eens tegen haar: doe niet zo raar joh, je doet het toch goed? Dat zeg ik tegen Ella ook af en toe. En tegen mijn werknemers. Mensen moeten zoveel van zichzelf. Je best doen lijkt niet meer voldoende. Ik vind dat slecht, schuld is een funeste uitvinding. Als je gegeven hebt wat je had, heb je genoeg gedaan. Dan is schuldgevoel onzin. Als Marco van Basten dat doelpunt nou niet had gemaakt en de Russen hadden wel gescoord en we hadden verloren? Dan hoeft hij zich toch niet schuldig te voelen? Ik zie zoveel mensen gebukt gaan onder schuldgevoel. Levens worden erdoor vergald. Ik verzet me daar tegen."

HUWELIJK

Ogenscheinlijk valt nauwelijks te ontkennen dat ik veeleer gesloopt heb dan gebouwd. Ik ben nu voor de derde maal getrouwd. Scheiden laat knopen achter in de strengen

van het bestaan. Ik kan er wel aan wennen maar menigmaal komt uit het kreupelhout van mijn herinnering het bont en blauw gevolg van oude traumata aanrennen.

Zonen, stiefzonen en ex-echtgenoten, verlaten huizen, poezen, boeken, dromen, al wat verzwegen werd en wat ontnomen, al wat vergeten leek en afgesloten,

het woelt en wentelt in mijn onderstromen. Vergevingsbrieven zijn nooit aangekomen.

Martin Veltman

Uit: De Zaken & de Dood

MOET IK ME NIET
SCHULDIG VOELEN
DAT IK ME NIET SCHULDIG VOEL?

Anoniem

OVERSPEL

Bijna iedereen is opgevoed. Dat gebeurt zo grondig, dat je je er nauwelijks aan kunt ontworstelen. Veel boekhouders gaan er niet met de kas vandoor, de meeste boeven laten zich vangen. Braaf en oppassend gaan de mensen door het leven, tot de dood er op volgt.

Gelukkig biedt de liefde uitkomst.

Daarin is alles geoorloofd, maar de aardigste misdaad die je kunt begaan is overspel. Dat is pas slecht, dan ben je pas schuldig!

Vreemdgaan kan stiekem of openlijk met de vrouw van je beste vriend of met de vriend van je zuster, om wraak te nemen op je echtgenoot of op die van je klandestiene liefste. Maar altijd gaat het er om, dat je laat zien hoe gevaarlijk je nog kunt zijn, hoe ongetemd en slecht. Daarom hebben mannen er ook zo'n schik in. Ze waren eigenlijk ontworpen voor de mammoetjacht, niet voor kantoor. Als ze hun vrouw bedriegen met die van een ander, veroveren ze even de wereld.

Vrouwen gaan ook vreemd, maar het kost een beetje moeite. Van huis uit zijn vrouwen nog braver dan mannen. Als ze naar een concert gaan, lezen ze eerst het programma; op een vergadering maken ze aantekeningen. Ze kunnen niet tegen slecht en dus nog minder tegen schuldig. Daarom verzinnen ze een reden voor hun ontrouw. Hij verwaarloost haar, hij ziet haar alleen als moeder of als kokkin.

„Als ik slecht ben, komt het door jou“ is de mededeling. Dat is natuurlijk flauw en gelukkig zijn er ook vrouwen die anders zijn.

Linda bijvoorbeeld. Linda gaat vaak naar symposia. Dat doet ze om haar vakkennis bij te houden. Misschien is het een aardige bijkomstigheid dat er op een symposium ook over het vak wordt gesproken, maar waar de bezoekers zich voornamelijk mee bezig houden is elkaar. Daar hield Linda op een dag wat aan over, iets onverkwikkelijks waar een dokter aan te pas moest komen. Zo ontdekte haar man dat ze vreemd ging. Hij was woedend! „Jij bedriegt mij!“ riep hij en hoopte op mooie schuldgevoelens. Die had Linda niet.

„Inderdaad.“ zei ze, „En het is maar goed ook dat ik jou af en toe wat flik, anders verveelden we ons dood.“

Ontrouw heeft zoveel mogelijkheden, maar de mensen verknoeien alles door malle regels te verzinnen. „Als je het maar eerlijk zegt“ is er zo een. Ik had indertijd een verloofde die alle risico wilde voorkomen door van tevoren af te spreken dat we er allebei minnaars op na mochten houden.

Hij begon. Op een dag kwam ik thuis en trof hem in bed aan met een minderjarige.

„Leuk hè?“ zei hij.

Dat was het natuurlijk helemaal niet en dat ondervond hij zelf, toen ik na een poosje vertelde dat ik de nacht met iemand anders zou doorbrengen.

„Dat je vreemd gaat, is het punt niet,“ zei hij. „Maar de manier waarop!“ Het vervelende is, dat er altijd een manier is waarop. Maar zijn woede was vleiend. Het is niet beleefd je schouders op te halen als de ander zijn best doet om slecht te zijn.

Dit verhaal heb ik beloofd nooit aan iemand te vertellen: Een vriend van mij heeft een vrouw. Het is geen aardige vrouw, ze kijft. Soms hoopt haar man, dat ze verliefd wordt op een ander, zodat ze gelukkig zal zijn en veel van huis. Misschien zou ze zelfs willen scheiden! Dat wil ze nu niet en ze heeft beloofd zijn leven ondraaglijk te maken als hij van haar weggaat. Op een dag ging ze vreemd. Ze vertelde het triomfantelijk: het was met zijn beste vriend. Ontroerd knikt hij, wat een grootmoedige daad.

Zijn vrouw keek hem afwachting aan, kwam er nog wat van? Ze had verwacht dat hij boos zou worden, haar zou slaan misschien of tenminste uitschelden. Dat deed hij niet en ze was razend. Tot op de dag van vandaag is ze hem trouw, voor straf, uit wraak.

Hij haar niet, hij knoeit met een juffrouw op zijn werk. Dat is ook geen aardig meisje, maar dat kan hem niets schelen. Hoe slechter hoe beter.

De redactie dankt alle genoemde betrokkenen voor hun bijdrage aan de totstandkoming van dit themanummer over schuld. Daarnaast speciale dank aan Ingrid Cramer, Lex Hagenaars, de familie Klein, Henk Smit, Pieter de Vrijer, Jan-Hein Mooren, Bram Roozendaal, Jack Vader, Thea Engel en Albert Nieuwland.

INLOSSING

December 1969. Drie kinderen, - 13, 11 en 9 jaar - drukken hun oren tegen het luik dat de woonkamer van de keuken scheidt. In de keuken klinken gesmoord stemmen. Een verwijtende vrouwenstem, een overslaande mannenstem. De man bonkt vloekend met zijn vuist op het aanrecht, stormt de keuken uit en de kamer in. Hij gaat bij de tafel staan en steekt een sigaret op.

De drie kinderen staan als bevroren bij het luik, dicht tegen elkaar aan. Kijken naar de man en luisteren naar het gesnik dat nu uit de keuken komt. De man mompelt: „Het is niet mijn schuld dat alles zo gelopen is” en, met een blik op de kinderen, „dat moeten jullie geloven.”

De spanning ontlaadt zich; de oudste van 13 stottert: „Je moest maar weggaan”, en loopt de keuken in. De tweede begint te huilen, lange diepen snikken. Ik, de jongste, word kwaad, en begin aan mijn vader te sjorren en te duwen. „Ga nou weg, je komt alleen maar om ruzie te maken.” Mijn vader laat zich willoos de kamer uitduwen naar de voordeur, naar buiten. Hij blijft voor het raam staan, urenlang zo lijkt het. Ik trek de gordijnen dicht. 's Avonds in bed prevelen mijn zusje en ik magische spreuken die er voor moeten zorgen dat „dat mens” zoals mijn moeder de vriendin van mijn vader noemt, door doem en ellende getroffen zal worden, zodat alles weer goed komt. De spreuken werken niet.

April 1970. We zitten boven op onze spulletjes in een donkere vrachtwagen. We rijden eindeloos lang, op weg naar de verre Randstad. Half verstopt in een deken luister ik naar de verhalen die mijn moeder vertelt over het nieuwe leven waar we naartoe rijden. Alles wordt anders; ze gaat veel geld verdienen, en we krijgen allemaal een eigen kamer in een groot nieuw huis. Mijn moeder belooft dat alle narigheid nu voorgoed voorbij is.

Op de nieuwe school vertel ik desgevraagd dat ik geen vader meer heb. Dat alle kinderen denken dat 'ie dood is komt goed uit. Schuldgevoelens over de huisuitzetting van mijn vader zijn er nooit. Het was zijn verdiende loon. Wel zijn er fantasieën. Als er die avond geen ruzie was gemaakt, zou hij dan gebleven zijn?

Juli 1975. Ik ben jarig vandaag.

Naast de gebruikelijke spanning om de kadootjes is er ook de jaarlijks terugkerende hoop dat mijn vader misschien zal bellen om me te feliciteren. Vandaag is er alle reden toe, vijftien jaar is tenslotte niet niks. Hij belt niet, ook niet in de jaren daarna. En het beeld van mijn vader vervaagt.

De enige tastbare herinnering is een foto. Een keurige man die tevreden naast mijn moeder op de bank zit. Het haar met brillantine strakt in een scheiding gekamd, pretoogjes en flaporen. Mijn flapporen. Mijn vader die het hoogste klimrek van de buurt bouwde, die de tuin 's winters omtoverde in een ijsbaan, die mij voordeed hoe je geheime boodschappen aan een vliegertouw naar de zon kon sturen. Mijn vader die nu een andere voornaam heeft, een nieuwe vrouw en nieuwe kinderen. „Net een nieuw wasmiddel” zegt mijn zusje laconiek. „het enige dat verandert is de verpakking.” Mijn vader wordt een prettige schim uit mijn jeugd, en als zodanig bijgezet in het boekje jeugdsentiment.

Juni 1982. Mijn kersverse geliefde vindt - zoals dat hoort - veel van hetgeen ik denk of doe prachtig, zelfs schitterend. Ook mijn roots zijn uitermate boeiend en onbevange informeer hij naar mijn vader. „Die woont ergens in het zuiden en die heb ik geen dertien jaar gezien” mompelt ik. Dat verbaast. Volgt de suggestie hem eens op te zoeken. „Misschien voelt die man zich wel zo schuldig dat hij niet meer durft,” oppert hij. Het maakt een onvermoede dosis agressie los. „Mijn vader is schuldig aan verraad wegens het in de steek laten van zijn kinderen” luidt mijn vonnis. Maar toch, de vraag naar mijn vader wekt hem uit het graf en hij blijkt nog springlevend.

Mei 1984. Het relatieleven van grote mensen is aanmerkelijk gekompliceerder dan ik als kind ooit kon vermoeden. Het verhaal dat mijn moeder over de scheiding vertelt verandert in de loop der jaren van de waarheid in een versie. De rol van mijn vader, tot dan toe altijd de Slechterik in het stuk, verandert ook. Ik word steeds nieuwsgieriger naar hem.

Zomaar op een doordeweekse donderdag hak ik de knoop door. Het dorp en zijn achternaam zijn

voldoende voor de detectives van 008, binnen drie tellen heb ik zijn telefoonnummer. Als ik hem bel en mijn naam zeg is het even stil. De man met het zwaar zuidelijke aksent zegt dat hij me graag wil zien. We maken een afspraak.

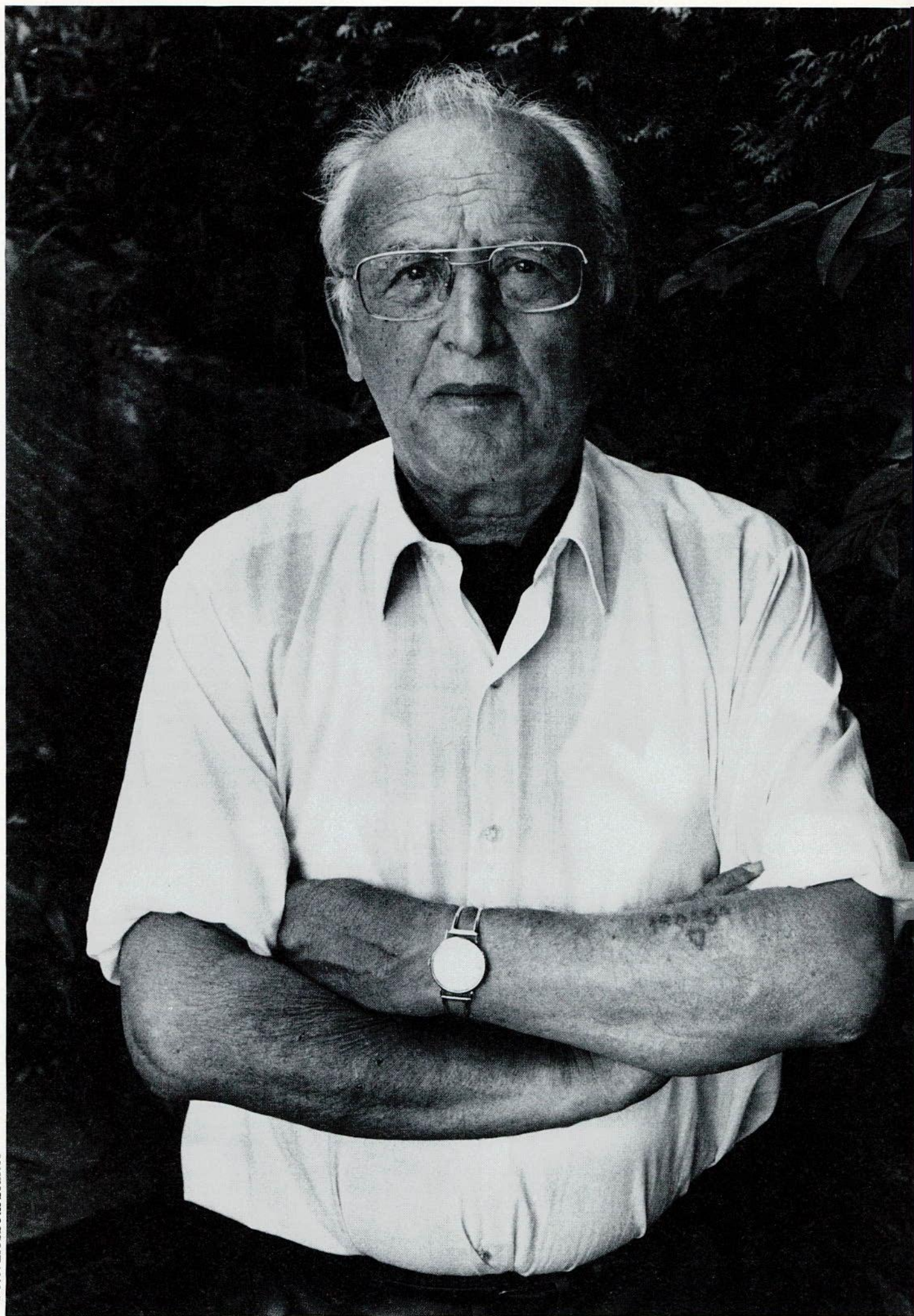
Het is vrijdag 12.00 uur 's middags als de trein het dorp binnenboemt. Ik ben eerder dan afgesproken en ruim op tijd om mij te verschansen in een hoek bij de loketten; een strategische post van waaruit ik de hele stationshal kan overzien zonder zelf gezien te worden.

Het station is leeg, de eerste trein vertrekt pas over een uur. Om 12.30 uur gaan de glazen schuifdeuren open. Een lange smalle man met bebaard gezicht en zoekende ogen speurt de hal rond. Ik bestudeer mijn vader en wacht een paar tellen voordat ik uit mijn schuilplaats kom. Hij loopt lachend op me af. „Je bent niet verandert in vijftien jaar” zegt hij en pakt me vast in iets wat op een omarming lijkt. Druk pratend leidt mijn vader me naar een terras. Hij kijkt me nauwelijks aan. En daar gebeurt het, toch nog onverwacht slaan de emoties toe. De man van wie mijn moeder altijd vertelde dat hij zijn gevoelens nooit liet blijken, barst in huilen uit. Ook bij mij stromen de tranen rijkelijk. Ik zie dat ik behalve zijn flaporen ook zijn vlashaar en zijn handen heb inklusief de merkwaardige rechterduim.

We lopen naar zijn huis waar we alleen zijn. In een hoek bij de trap, half verscholen achter de kapstok hangt een portret. Terwijl mijn vader thee zet, bestudeer ik het. Het is een man van begin veertig die jaren ouder oogt. Diepe lijnen doorploegen het gezicht, de ogen zwart omrand en een blik die zo ongelukkig is dat ik er van schrik. Het is mijn vader kort na zijn vertrek. Later vertelt hij over die eerste jaren. Over zijn schuldgevoelens, de huilbuien, de slapeloze nachten. Over de talloze keren dat hij op het punt stond om te bellen. Maar niet durfde, bang voor de afwijzing. Wonderlijk genoeg doet het verhaal me goed, het voelt zelfs weldadig aan. Het beeld van de zorgeloze vader die zomaar opnieuw begon en mij vergat, verdwijnt. Het maakt plaats voor een bange man, gekweld door schuldgevoelens. Met zijn ellende lost mijn vader zijn schuld in. We staan quitte.

Foto: Liesbeth Sluiter

IK BEN SCHULDIG AAN MIJN OVERLEVEN

Na dagenlang regen en kou is het warm en zonnig op koninginndag. Bijna elk huis in Arnhem vlagt. Iets buiten de stad – weilanden, bos groen – ligt het huis van Eli en Margot Cohen. Een huis zoals een huis zou moeten zijn. Groot, licht, veel bloemen, struiken en bomen eromheen. Een stenen trap leidt via rododendrons naar de voordeur. Hier heerst rust, beschutting, openheid. Het past als een handschoen om zijn bewoners. Zij is klein, hartelijk, gastvrij en straalt kracht uit. Bij hem heeft diezelfde soort sterkte streepjes kwetsbaarheid. Als hij praat schat ik zijn woorden op een slap aftreksel van wat zich achter zijn ogen afspeelt. Twee lagen, terwijl hij zoekt naar zo eerlijk mogelijke woorden en emoties. Geen bewust achterhouden is het, geen beheersing. Hij geeft, laat zich gaan zegt hij zelf. Maar het is alsof hij mij het échte begrijpen wil besparen. Niets wordt ingeslikt of teruggehouden, maar het wordt minder zwaar gemaakt, bespreekbaar gehouden.

DOOR

INGEBORG VAN TEESELING

Elie Cohen (79) is net terug van een lezing in Hannover over de "Entlösung der Judenfrage". Voor het eerst in enkele maanden was hij weer in Duitsland. Eerder was hij er wel eens op doorreis geweest met zijn vrouw. Maar die heeft het dan moeilijk met hem. „Ik kan mijn mond niet houden“, zegt Cohen lachend, „blijf mensen aanspreken op de gebeurtenissen toen. Margot vindt dat ik los moet laten. Ik kan dat niet, kijk nog steeds raar op als de kondukteur in de trein „bitte“ tegen me zegt. Dat zei je vijfenveertig jaar geleden ook niet, denk ik dan. Ja, het blijft leven.“

„Bij de discussie na de lezing zei een vrouw tegen mij: „u heeft het nou steeds over de Duitsers, maar andere volkeren hebben toch ook misdaden begaan?“ Ik was verbijsterd door zoveel ontkenning en lafheid en kon niet reageren. Toen stond er een jonge man in de zaal op en zei woedend: „Wij Duitsers moeten onze verantwoordelijkheid nemen. Dit hebben wij gedaan, hier moeten wij ons schuldig voelen. Ik weet van mijn ouders dat ze wisten wat er gebeurde en er niks aan hebben gedaan. En al wisten ze het toen niet, dan weten we het nú. Er moet eens een einde aan onze lafheid komen.“ Dat vond ik heel fijn. Het deed me goed dat vooral de jonge Duitsers vaak wel in staat en bereid zijn tot het nemen van verantwoordelijkheid. Terwijl zij in wezen schuldeloos zijn. Haat, woede en wraak kan ik voelen naar mijn leeftijdgenoten. Hun kinderen daarop aanspreken vind ik onbillijk. De dochter van mijn achterburen kreeg jaren geleden een relatie met een jongeman. Bij gelegenheid had ik aan hem gevraagd of hij elke week mijn auto wilde wassen. Na verloop van tijd kwam mijn buurman naar me toe en zei: „Weet je wel wie die jongen is? Dat is de zoon van een oorlogsmisdadiger“. Voor mij maakte dat geen enkel verschil. Ik dacht alleen: zijn vader zou zich om draaien in zijn graf als hij wist dat zijn zoon de auto van een jood wast. Dat was nog wel een leuk soort wraak, ja.“

„Na de lezing kwam een Duitse professor naar me toe die mede-organisator was. We gingen vriendschappelijk met elkaar om en ik zou die avond bij hem gaan eten. Vlak daarvoor zei hij dat hij met me wilde praten en wat besmuikt vertelde hij zijn wat foute oorlogsverleden. Hij verwachtte min of meer dat ik daarna niks meer met hem te maken zou willen hebben. Maar dat was niet het geval. Eerlijkheid, open kaart spe-

len, je schuldig voelen over wat je gedaan hebt, is voor mij genoeg om in gesprek te blijven. Ontkenning maakt me woedend, dit lucht op.“

In 1979 schreef Cohen een boek over het vernietigingskamp Sobibor. „De negentien treinen naar Sobibor“ is een beklemmendmakende mix geworden van statistieken, ooggetuigenverslagen en procesrapporten, waardoor een beeld ontstaat van de feilloze systematiek van de Duitse „oplossing van het jodenprobleem“. Een juist beeld van wat er in de buurt van de gaskamers in Sobibor gebeurde, ontbreekt ook in deze studie, simpelweg omdat niemand die kant van dit kamp overleefd heeft. De Duitsers die er werkten, praten er niet – of slechts badinerend – over. Eli Cohen waagde aan het eind van zijn onderzoek nog een poging om met één van hen tot een gesprek te komen. Gomerski, één van de sadistische kampbeulen. „Zijn vrouw was tijdens dat gesprek aanwezig. Ik vroeg aan haar: „Mevrouw, u hebt toch zeker wel geweten wat uw man deed?“ Toen greep hij in: „Nee, dat waren „geheime Reichssache“. „Maar hij kwam toch zeker met verlof naar huis? Dan gingen jullie toch samen naar bed? Heeft hij nou nooit iets gezegd?“ En weer kreeg ze niet de kans, weer greep hij in. En dat vind ik het moeilijkste te hanteren. Dat verbergen, dat gebrek aan verantwoordelijkheid. Hij heeft zich ook nooit schuldig gevoeld. Het was een bevel, een opdracht. Zij waren niet verantwoordelijk, Hitler was dat. Ik ben sowieso nog nooit een echt foute Duitser tegengekomen die toegaf wat hij gedaan had en zich daar schuldig over voelde. Alleen de jonge Duitsers die geen schuld hebben, nemen de verantwoording. De ontsnapping van hun ouders is „Befehl ist Befehl“. Het geweten speelt dan geen rol meer. Zo zit het Duitse opvoedingssysteem ook in elkaar. De vader is de baas in het gezin en gehoorzaamheid is een plicht. Absoluut, zonder vragen, want de baas weet het beter. Dat is de cultuur. Het geloof in God. De mens is niet verantwoordelijk, God is dat. En zijn plaatsvervanger in civiele zaken, zijnde Hitler. Zo'n systeem maakt mensen gewetenloos, omdat het ze elke individualiteit ontnemt. Op die manier kun je vrouwen en kinderen mitrilleren. Je voert alleen een bevel uit. Zo kun je leven met duizenden moorden op je ge-

weten. Höss, de kommandant van Auschwitz, zei dat hij zo blij was met de gaskamers. Omdat het een cleane manier van moorden was. De oude methode, doodschieten, was belastend voor de moordenaars. Ze zagen mensen, ogen, lijden, bloed. Ze deden iets, bewust. Vergassen deed de gaskamer, daar konden ze zich aan onttrekken. Afstand speelt dus ook een rol."

We wilden leven

"Ik voel me wel schuldig. In Westerbork was ik transportarts, met de macht om mensen op medische gronden uit het transport te halen. In het begin was ik daar heel royaal mee, totdat ik betrappt werd en voor de keuze werd gesteld: of alleen de echte zieken selekteren of zelf met mijn gezin op transport. Dus ben ik vanaf dat moment eerlijk geworden, weliswaar met een paar „fouten“.

Laat ik het algemener stellen: Honderdduizend joden werden gedeporteerd uit Westerbork. Aantal Duitsers daar meestal één, de Lagerkommandant. Hij gaf de opdrachten, wij voerden ze uit. En dan vraag ik me af of we verdomme geen „nee“ hadden moeten zeggen. Ik ken maar één verklaring: egoïsme. We wilden leven. En ik had het excuus dat ik echt niet wist wat er na Westerbork kwam. Ik had geen idee waar ze heen gingen. Wat ik had gedaan als ik het wel geweten had? Die vraag stel ik mezelf ook steeds. Ik weet het niet. Ik denk dat als ze het me verteld hadden, ik het niet had geloofd. Tot zulke misdaden achte ik mensen niet in staat. Ik had het niet kunnen en willen geloven. Dat is mijn excuus."

Dus u bent excuses aan het verzinnen terwijl u slachtoffer was?

"Ik was slachtoffer met macht. Je deed het werk en in ruil daarvoor bleef je in leven en had je – gezien de omstandigheden – een goed leven.

Schuld is een moeilijk principe. Ik ben verraden aan de SD door foute Nederlanders, die me een vluchtweg naar Zweden hadden voorgehouden. Zo ben ik in Westerbork terechtgekomen. Kijk, die mensen hebben direct, aantoonbaar schuld. Met voorbedachte rade en voor geld hebben ze een mens verkocht. Dat is duidelijk.

Geweten zuiveren

Na Westerbork kwam ik in Auschwitz terecht. Na een paar uur wist ik dat mijn vrouw, kind en schoonouders vergast waren. Ik vind het ongelofelijk, maar ik wilde toch blijven leven. Waarom eigenlijk? Wat is de reden? In Auschwitz werd ik weer kamparts. In een ziekenbarak, met de verantwoordelijkheid om één keer in de twee weken joden die niet meer zouden kunnen werken voor te stellen aan de Lagerartz. Een beslissing over leven en dood. Natuurlijk probeerde je alles om het ergste te voorkomen. Onschuldige diagnoses stellen, zeggen dat iemand snel weer beter zou worden. Maar ... (lange stilte) Hoe denkt u dat ik mij voel...? Ik heb niet aan de gaskamer gestaan, ik heb geen mensen geslagen. Maar ik heb toch maar meêgedaan. Er moet toch eigen-

Elie Cohen: Ik ben nog nooit een echte foute Duitser tegengekomen die toegaf wat hij had gedaan en zich daar schuldig over voelde. Alleen de jonge Duitsers die geen schuld hebben, nemen de verantwoording.

lijk een grens zijn! Een moment waarop je de dood verkiest boven het leven. Waar ligt die grens? Ik vind het afschuwelijk dat een mens alles doet om te overleven. Je grijpt alles aan.

Van Auschwitz ben ik getransporteerd naar Mauthausen, Melk en Ebensee. Een gruwelijke dodenmars bij twintig graden onder nul. En ik was blij dat ik tijdens die reis geen bevoorrechte positie meer had, dat ik gelijk was aan ieder ander. Dat brengt de zaak voor mij in balans. Bijna een soort boetedoening. Ik vond dat ik te ver was gegaan in de wil om te overleven. Die vier maanden uitputting, honger, kou, slaag en ellende had ik naar mijn gevoel verdiend. Het was een manier om mijn geweten te zuiveren."

Voelt u zich ook schuldig ten opzichte van uw vrouw en kind?

"In Groningen zeggen ze: daar drukt u op het zere. Het is voor mij nog steeds onbegrijpelijk dat ik wilde blijven leven toen ik hoorde dat zij dood waren. Waarom heb ik zo mijn best gedaan? Ja, daar voel ik me schuldig over. Alsof ze niet bestaan hadden! Egoïsme. Ik dacht alleen aan mezelf. Ik wou niet dood. En niet, zoals Eli Wiesel zegt, om na de oorlog te getuigen. Dat is later pas gekomen. Toen was ik alleen een egoïst. Dat vind ik een schande. Misschien voelde ik me destijds onschuldig, dat zal wel. Ik ben ook niet schuldig aan hun dood, wel aan mijn overleven. Alhoewel... mijn zoontje was na mijn arrestatie bij mijn ouders in Groningen. Terwijl wij in Westerbork zaten, was hij bij een gemengd gezin. Toen de joden uit de provincie naar Vught moesten gaan, hebben wij besloten Ronnie bij ons in Westerbork te laten komen omdat ik daar arts was en wij dachten dat wij daardoor veilig waren. Als we dat niet gedaan hadden, was mijn vrouw zonder kind in Auschwitz aangekomen en had ze nog een overlevingskans gehad. Vrouwen met kinderen gingen direct de gaskamer in, en van dat transport hebben toevallig relatief veel vrouwen de oorlog overleefd, omdat ze naar het experimentenblok werden gestuurd. Die foute beslissing met rampzalige consequenties, ja, daar voel ik me schuldig over. Natuurlijk, als is verbrande turf. Als ik het anders gedaan zou hebben, als... Maar zo redeneren helpt niet. Niks helpt. Ik heb gewoon geen visie gehad, alleen een beslissing genomen."

U hebt toch geen spijt van het feit dat u nog leeft?

"Nee, want ik vind dat ik de tijd na de oorlog niet heb verprutst. Ik ben de eerste die gepromoveerd is op de concentratiekampen. Dit proefschrift is over de wereld gegaan. Het is verschenen in Londen, New York, Stockholm en Tokio. Ik heb hier het post-concentratiekamp-syndroom geïntroduceerd, waardoor duizenden mensen uitkeringen krijgen. Ik heb een boek geschreven over Sobibor, het kamp dat niemand kende. Kijk, als overlevende heb ik een plicht om getuige te zijn. En voor mezelf wil ik misschien wel bewijzen dat het terecht is dat ik overleefd heb. Het heeft zin gehad. Al die keuzes, al die keren dat ik voor mezelf koos, zijn niet voor niks geweest. Want nu werkt het in mijn voordeel dat ik er godverdomme gewéést ben."

U bent dus redenen aan het verzinnen waarom het goed is dat u nog leeft. Maar mensen hebben toch récht om te leven?

"Dat is een dubieuze stelling. Het ligt eraan wat ze daarvoor opzij moeten zetten aan waarden en normen. Welke grenzen je daarvoor over gaat. In ieder geval heb ik iets met mijn leven gedaan. Mijn schuld is niet opgelost, wel heb ik meer balans gekregen. Als ik na de oorlog niks gedaan zou hebben met mijn ervaringen, zou ik mezelf een zak hebben gevonden. Dan had ik mijn egoïsme voortgezet, dan had het nergens zin voor gehad. Noch hun dood, noch mijn overleven. Schuld en wraak. Ik wilde dat ze nooit konden zeggen dat het niet gebeurd was. Daarom heb ik het ook wetenschappelijk aangepakt. Onweerlegbaar.

Hogere gewetensfunctie

Wraak. Dat was er na de oorlog het eerste. Schuldgevoel kwam pas veel later. Met ouder worden, meer over jezelf nadenken, met kwaad zijn op prinses Beatrix dat ze met een Duitser ging trouwen. Tien maart 1966, Arnhem was één vlaggenzee. Ik voelde me zó in de steek gelaten, kreeg ook een hartinfarct. Op een dag als vandaag, koninginnedag, ga ik ook de stad niet in. Ik kan het niet zien. Terwijl hij zich nog best fatsoenlijk ontwikkeld schijnt te hebben, die Claus.

Ik deed psycho-therapie met verzets-

HET MOEDERLIJKE SCHULDGEVOEL

„Ons te behagen, te maken dat wij hen beminnen en achting voor hen hebben, ons het leven te veraangename... Dat zijn te allen tijde de taken van de vrouw.” Ga er maar aan staan als vrouw en wie kan zoiets anders zeggen dan een man. In dit geval is het de later zeer invloedrijke Rousseau, die het in de achttiende eeuw stelde. Maar hij wist méér over ons. „De vrouw schept het behagen in het kinderen baren en het moederschap is haar enige roeping en beroep.” Zijn ideeën konden pas in een welvarende samenleving in grote groepen een weerklink vinden en laten we eerlijk zijn: we zitten nog met zijn erfenis.

Alsof het nog niet erg genoeg was, gooide een andere man, namelijk Freud, er een schepje bovenop. Wat er in de eerste levensjaren van het kind gebeurt, zou bepalend zijn voor haar/zijn verdere leven, geluk, ongeluk. De vanzelfsprekend liefhebbende moeder is in die eerste levensjaren de hoofdverantwoordelijke. Zij moet het kind de benodigde liefde en warmte geven. En daar is dan de geboorte van het moederlijke schuldgevoel.

Schuldgevoel kan er allereerst al zijn als je denkt te weinig van je kind te houden. Dan huilt het kind iets vaker dan gebruikelijk: schuldgevoel. Je faalt als moeder. Het kind is op kleuterleeftijd ietwat onhandelbaar. Misschien wat te weinig moederlijke veiligheid verstrekt? Het kind blijft zitten op de lagere school, wat absoluut niet hoort. Tja, dat krijg je met die werkende moeders van tegenwoordig (of als je toevallig geen baan hebt, heb je wel een ander erkend gebrek). Je puber

wordt door de politie gepakt voor winkeldiefstal. Dat zie je altijd bij die gebroken gezinnen (als je toevallig niet gescheiden bent, zit er wel iets anders fout). Schuld, schuld, schuld.

Als je het mij vraagt, is het pas echt slecht voor kinderen als hun moeder te veel schuldgevoel heeft. Daarmee praat ik u wellicht een leuk nieuw schuldgevoel aan. Drie op de vijf ouders vinden dat ze hun kind té weinig aandacht geven: dus schuldgevoel. Kinderen worden te veel verwend, vindt de meerderheid van ons volk. Als kinderen drugs gaan gebruiken, komt dat door opvoedingsfouten, meent bijna de helft van de gehuwde Nederlanders. Daar ga je weer als moeder.

Laat ik er eens een eigen idee tegenaan gooien. Verwacht niet dat daarmee het schuldgevoel uit de weg wordt geruimd, maar voor moeders kan het een welkome verlichting betekenen. Ik denk dat de maatschappij van 2000 er een zal zijn, waarin een volwassene zich minder vastlegt in één relatie voor het leven en vaker meerdere hechte vriendschappen met anderen zal onderhouden. De kinderen van de jaren 80 zouden dan voor die situatie opgevoed moeten worden en niet voor een ideaalbeeld uit het verleden. Dit betekent dat het goed is in de eerste levensjaren het kind regelmatig onder de hoede te laten zijn van verschillende volwassenen (zoals de vader, moeder, vrienden of goed geschoolde peuterbegeleiders). Zo leert het kind op meerdere mensen tegelijk te vertrouwen en te steunen. Wat flexibel en weinig star omgaan met relaties kan haar of hem in het volwassen leven nog goed van pas komen.

Uit: „Liefde, werk en ouderschap”
Uitgeverij De Haan

mensen en oorlogsslachtoffers. Dat maakte in mij ook het schuldgevoel wakker. Werkelijk grote verzetsmensen die zeiden: „Ik ben toch een laffe hond geweest. Ik heb maar tien joden gered. Ik had er honderd moeten redden.” Mensen die daar niet mee leven konden.”

Waarom aksepter menen toch niet dat ze niet groter zijn dan ze zijn?

„Omdat je dat niet weet. Misschien, als je je iets meer had ingespannen, wat meer risico had willen lopen. Ik vind het een plus dat je niet zo snel tevreden bent met jezelf. Dat is een hogere gewetensfunctie. En natuurlijk ook het niet aksepter van je eigen onvermogen, dat is waar.

Tegen anderen, de mensen die hier voor hun therapie komen, kan ik zeggen dat ze zich niet schuldig hoeven te voelen. Tegen mezelf niet. Nee, ik wil het mezelf niet makkelijk maken. Ik heb niet gedaan wat ik kon. Sterker nog, ik heb de grens overschreden. Ik heb mijn leven boven mijn geweten gesteld. Ik heb vuile handen gemaakt. Net als vele andere, maar toch... Ik had een keus en als je nog een keus hebt, kun je voor je geweten kiezen. Dat heb ik niet gedaan.

Er zijn heel wat leuke vergoedingen voor mij. Ik heb in Westerbork én in Auschwitz mensen eruit gehaald. Bij mijn promotie kwam iemand die zei dat ik zijn leven gered had. Dat zijn grootse momenten. Daar leef ik op. Kompensatie? Waarschijnlijk. Maar niet genoeg, want het schuldgevoel dat ik meegedaan heb blijft. Dwang en omstandigheden ten spijt. Nooit heeft iemand me ter verantwoording geroepen, dat doe ik zelf. Waarom? Misschien omdat ik alleen wetenschappelijk wraak heb genomen. Ik had graag degene willen vermoorden die mijn familie vergast heeft. Tegen de muur zetten en neerknallen. Wij zijn bevrijd door de Amerikanen, met hun gevoel voor recht en orde. Iedereen verdient een eerlijk proces. Prima, natuurlijk. Maar de Russen deden dat naar mijn gevoel toen toch beter. Naar ik gehoord heb, zeiden ze tegen de voormalige gevangenen: knal maar af. Dat had me heerlijk geleken. Dat Amerikaanse fatsoen gaat me te ver in die omstandigheden. Ik heb niemand kunnen laten betalen. En nu, jaren later haat ik niet meer. Wat overgebleven is, is schuld.” ■

„De negentien treinen naar Sobibor”
door dr. E. A. Cohen
Uitgeverij Elsevier, Amsterdam

HET ONVERMOGEN OM AAN DE (EIGEN) VERWACHTINGEN TE VOLDOEN

„Schuldgevoel is een veroordeling van jezelf dóór jezelf“, zegt psychiater Lietje van Blaaderen. „Voorwaarde is dat je jezelf van anderen kunt onderscheiden en dat je een notie hebt van goed en kwaad.“ Wanneer we het over schuld en schuldgevoelens hebben, zijn we niet klaar met deze korte en bondige definitie. Het is noodzakelijk om eerst een onderscheid te maken tussen een aantal woorden en begrippen die allemaal dicht in de buurt liggen van schuldgevoel. Als iemand erkent dat hij of zij ergens schuldig aan is, spreken we van schuldbesef of schuldbewustzijn. Ook spreken we van schuldgevoel. „Hoe heb ik ooit in die auto kunnen stappen met al die pilsjes op? Ik kan me wel voor m'n kop slaan...“

Schuldbesef is het weten van een bepaalde daad die men begaan heeft, terwijl schuldgevoel het lijden onder de begane daad is. Iemand kan volgens de publieke opinie een zware schuld op zich hebben geladen door een bepaalde misdaad en toch helemaal niet door schuld worden gekweld. Zo werd er tijdens het proces tegen de moordenaar van G. J. Heijn veel gesproken van schuldgevoelens, maar dan vooral van het ontbreken daarvan. Anderen gaan gebukt onder hevige schuldgevoelens, terwijl men en ook de persoon zelf (als hij redelijk doordenkt) zal zeggen dat het onzin is om zich schuldig te voelen. Zo zijn er mensen die zich schuldig voelen over de gruwelijkheden begaan in de Tweede Wereldoorlog. „Kijk, wat er gebeurd is dóór mensen, mensen zoals ik...“

DOOR
ELS VAN THIEL

Met dit laatste voorbeeld betreden we het terrein van schaamte. „Schuld en schaamte komen vaak verstrengeld voor. Toch is het belangrijk een onderscheid aan te brengen”, zegt psychiater Van Blaaderen. „Je voelt je schuldig als je jezelf veroordeelt. Schaamte daarentegen is gebaseerd op een echte of vermeende veroordeling door anderen. We hebben daar een mooie uitdrukking voor: in je hemd gezet worden. Je bent niet schuldig aan dat wat onder je hemd te zien is, maar je kunt je wel schamen. Sommige mensen hebben er al last van als anderen merken dat ze een gebit of een bril hebben. Schaamte treedt op wanneer de ander iets van je ziet dat intiem of dierbaar is, of dat speciaal bij jou hoort. Gevoelens van schaamte gaan gepaard met de angst om vernederd of belachelijk gemaakt te worden. In de puberteit kunnen meisjes zich bijvoorbeeld onzettend schamen voor het wel of niet krijgen van borsten. Jongens menen vaak dat hun penis te klein is en schamen zich daar geweldig voor. Vlak de intensiteit van gevoelens van schaamte niet uit!”

Mevrouw Van Blaaderen benadrukt dat de maatschappelijke konsekwenties van schaamte ook anders zijn dan die van schuldgevoel.

„Als je schuldgevoel hebt, impliceert dat een mening over goed en kwaad. Daar stá je voor en je bent bereid rekening te houden met anderen, zelfs als dat ten koste gaat van je eigen verlangens. Je bent eerder geneigd tot aanpassing aan de maatschappelijke normen. Bij schaamte wil je je liever verstoppen voor de blikken van anderen. Je wilt niets liever dan de medemens op een afstand houden.”

Van spijt tot zelfverwijt

Spijt-berouw-wroeging-schaamte-zelfverwijt. Allemaal begrippen die verwant zijn aan schuldgevoel.

Spijt is een algemener begrip dan schuldgevoel. „Ik heb spijt dat ik die reis naar Spanje toch niet heb geboekt. Mijn vakantie in Nederland is helemaal verregend.” Dit heeft natuurlijk niets met schuld te maken. Iemand die gestolen heeft en daar nu in de gevangenis voor moet boeten, kan spijt hebben. „Wat stom dat ik het gedaan heb!” Maar die spijt kwam pas toen de politie de handboeien te voorschijn haalde. Schuldgevoel tegenover de gedupeerde eigenaar en het besef „dit doet men niet” kunnen geheel afwezig zijn. Spijt is ook in een diepere zin te gebruiken als men bijvoorbeeld spijt heeft over z'n gedrag van destijds.

Berouw duidt op een diepergaand gevoel, op echt zelf geraakt zijn. Berouw veronderstelt ook een relatie: ik heb berouw tegenover jou. Bij schuldgevoel hoort berouw. We spreken ook over wroeging als een intense vorm van berouw.

Zelfverwijt is een algemeen begrip. Het kan samenvallen met schuldgevoel, maar dat hoeft niet. „Wat ben ik stom geweest een auto te kopen van zo'n louché handelaar!”

Verschillende woorden, verschillende gevoelens met als rode draad: er is iets

niet goed gegaan en men voelt zich daar in meer of mindere mate onprettig over.

Hoe voelt schuldgevoel? C. H. Lindijer geeft in „Schuld en Pastoraat“, de resultaten van een kleine enquête naar de beleving van schuldgevoel. Bij de in totaal negentien antwoorden vond hij: onrust (achtmaal); nervositeit (driemaal); neerslachtigheid; somberheid (terwijl men altijd vrolijk was); knagende en deprimerende gevoelens; je ongelukkig voelen; een filter waardoor de aangename dingen je niet meer bereiken; piekeren; depressies; veel huilen; slecht slapen (zevenmaal); veel nare dromen; zelfverwijten; telkens weer zeggen: het spijt me; eigen gevoelens verdringen; hard werken en nooit klaar zijn; krampachtig proberen het beter te doen en meer te doen; de directe naaste iets verwaarlozen; op den duur angsten. Een van de respondenten voegde er de volgende opmerking aan toe: schuldgevoelens vind ik een afschuwelijk iets, misschien wel één van de ergste, ernstigste dingen voor je geestelijke en emotionele leven.

Zelfbespiegelingen

Dr. Ton Bevers, cultuur-socioloog en hoofddocent aan de universiteit in Tilburg heeft het druk en blijkt nog niet geheel hersteld van een stevige griep. Ik vraag dan ook of ik niet ongelegen kom. Deze eenvoudige opmerking doet Ton Bevers uit zijn stoel omhoog veren. „Zo'n opmerking is sociologisch een interessant verschijnsel. Wij zijn in onze samenleving gevoeliger voor elkaar geworden. We proberen onze antennes zo goed mogelijk af te stemmen op wat hoort en niet hoort. De schaamtengrenzen zijn verschoven.“

Met deze „binnenkomer“ zitten we gelijk op het terrein van de schuldgevoelens. Mensen worden in onze tijd vaak aangesproken op de eigen verantwoordelijkheid voor het doen en laten. We moeten komplekse rollen spelen, er moeten keuzes worden gemaakt. We vragen ons af wat er terecht is gekomen van de idealen die we koesteren. Deze zelfbespiegelingen leiden vaak tot een gevoel van falen, van schuld: ik heb niet gedaan wat ik moest doen. Voor Ton Bevers zijn schuldgevoelens daarom „produkten van deze tijd“. „Dat de mensen zich schuldig voelen is cultuur-, tijd- en plaatsgebonden. Wat op het ene moment *bon ton* is, kan op het andere moment taboe zijn. Onze samenleving kenmerkt zich vooral doordat alles razend ingewikkeld is geworden. We dienen voortdurend van rol te verwisselen alsof we een ander jasje aantrekken. Gezin, werk, vrije tijd, de overheid, ze stellen allemaal eisen – en steeds heel verschillende. Op zichzelf is dat nog geen reden voor het ontstaan van schuldgevoelens. Maar de kans is groot dat we het gevoel krijgen dat we het allemaal niet kunnen bijbenen, dat we niet aan ons eigen ideaalbeeld, onze eigen normen kunnen voldoen. Door het verschil tussen de werkelijkheid van alledag en het ideaalbeeld krijgen schuldgevoelens een kans.“

„Neem nou het gezin. Op het moment

Psychiater Lietje van Blaaderen:

Schuldgevoelens maken je misschien wat socialer, maar zeker niet gelukkiger. Er blijft geen energie over om het voortaan anders, beter te doen.

ligt er in onze westerse wereld vooral nadruk op een harmonieus gezinsleven. De eisen die gesteld worden zijn niet gering: er moet liefde zijn, en een goede communicatie; gedrag en gevoelens moeten beheersbaar zijn. Daarnaast zie je dat ook nog eens veel nadruk wordt gelegd op de persoonsvorming van het individu. Het onvermogen om hier allemaal aan te voldoen, leidt tot teleurstellingen en veel schuldgevoelens.“

Het kwellende geweten

Wie praat over schuldgevoelens, komt onvermijdelijk terecht bij het woord „geweten“. Iemand met schuldgevoelens kan zeggen: mijn geweten speelt op of mijn geweten kwelt me. Het is iets in ons dat ons onrustig maakt over dingen die we gedaan hebben. Het is ook iets dat ons waarschuwt bepaalde dingen niet te doen. Waar iemand over zijn geweten spreekt, gaat het vaak over diepe overtuigingen en zwaarwegende zaken. Onze taal illustreert dat met mooie zegswijzen die er ook op duiden dat het hier niet gaat om lichtgewicht zaken. Zo kan iemand zijn geweten met een brandijzer dichtschroeien of hij kan het bezoedelen. Al schijnen er ook mensen te zijn die een geweten hebben waar een koets met vier paarden doorheen kan rijden!

Dat het geweten iets unieks en hoogstpersoonlijk zou zijn dat spontaan opborelt, bestempelt Ton Bevers als onzin. „Het geweten is de samenleving in ons. Onze normen komen ons niet zomaar aanwaaien. Wat anderen van ons verwachten, dat verwachten wij van onszelf. Het geweten is zoiets als een chip waarin is geprogrammeerd hoe anderen ons zien en wat men van ons verwacht. Het is een „verinnerlijkte“ norm. Als opvoeder leer je een kind door een zekere vorm van dwang wat het moet doen en laten. Als het opgroeit, hoop je dat het die dingen van zichzelf gaat eisen zodat je niet meer van buitenaf hoeft in te grijpen.“

Hoe ziet psychiater Van Blaaderen het geweten?

„Het gaat om de bewustheid van goed en kwaad. Je kunt kiezen voor het goede, dan zul je een „zuiver“ geweten hebben. Maar je kunt ook kiezen voor het kwade.“ Ook mevrouw Van Blaaderen legt de nadruk op de cultuur-, tijd-, en plaatsgebondenheid van het geweten. Ze geeft daar een eigentijds voorbeeld van: een Palestijnse vrijheidstrijder die een vliegtuig kaapt, verricht in zijn eigen ogen en in die van zijn medestrijders een respectabele daad. Hij is opgegroeid met de gedachte dat je bereid moet zijn voor de goede zaak te sterven en dat het gerechtvaardigd is als er slachtoffers vallen. Hij handelt in volle

gemoedsrust en verricht daden die anderen – met een andere cultuur, in een ander deel van de wereld – met afschuw vervullen.

Lietje van Blaaderen waarschuwt het geweten niet te verwarren met het super-ego (über-ich). Het super-ego is de strenge, interne rechter die alsmat oordeelt en veroordeelt. Freud heeft het begrip super-ego ingevoerd. Het is de instantie in de mens die observeert en aanklaagt, hem voortdrijft met harde eisen, hem beoordeelt en maakt dat hij zich schuldig voelt. Dit super-ego in de mens wordt volgens Freud gevormd door de invloed van ouders en opvoeders en de sociale omgeving. Een mens zit klem tussen enerzijds zijn driften en anderzijds dit verbiedende en bestraffende super-ego. Hij kan hierbij zo in konflikt raken, dat hij neurotisch wordt – en één van de verschijnselen hiervan is het zware schuldgevoel. Karen Horney, een kritische leerlinge van Freud, zegt dat het super-ego een speciale – neurotische – behoefte is om de schijn van volmaaktheid op te houden. Ze schrijft ook over neurotische schuldgevoelens. Het gaat om mensen die zichzelf aldoor beschuldigen, ze nemen van alles de schuld op zich. Men is overgevoelig voor de afkeuring van anderen. Karen Horney vindt de verklaring van zulke schuldgevoelens in de behoefte van de mens om volmaakt te schijnen. Ook suggereert ze dat de zelfbeschuldigingen een onbewuste poging zijn om de beschuldigingen van anderen voor te zijn. Een moeizaam bestaan...

Vrouwen meer last?

Hebben vrouwen meer last van schuldgevoelens dan mannen? Cisca Dresselhuys meent in een artikel onder de veelzeggende kop „Het is beter te lijden dan niets te voelen“ in het maandblad *Opzij* van wel. Zij vraagt zich hierin af of schuldgevoelens horen bij een echte vrouw als boter bij de vis. „Er zijn schuldgevoelens die niet het gevolg zijn van ingrijpende gebeurtenissen, maar veel meer van de persoonlijkheid en het karakter van iemand. De persoonlijkheid kan zo in elkaar zitten – en vooral bij vrouwen komt dit helaas vaak voor dat iemand zich schuldig voelt over alles en nog wat dat er in haar of zijn omgeving misgaat, omdat hij of zij totaal geen respect en liefde voor zichzelf heeft, altijd in angst leeft, zichzelf kleineert en zich tegenover iedereen onderdanig opstelt.“

Cisca Dresselhuys noemt dit het hebben van masochistische schuldgevoelens. Vooral vrouwen gaan er onder gebukt. Ze haalt in dit verband de Amerikaanse vrouwelijke psychiater Natalie Shaines aan: „In mijn bijna veertigjarige praktijk als psychiater en psychoanalist heb ik vaak masochisme en

HET SCHULDGEVOEL

Er was er eens een man, die een broodje at
op zaterdagmiddag, bij Heck.
Hij deed het, omdat hij honger had,
dat is op zichzelf niet zo gek.
Hij keek naar de mensen en al het gewoel
en wie kwam daar binnen? Het Schuldgevoel!
Het kroop naar omhoog langs de poot van zijn stoel,
het kroop in z'n boord, in z'n nek...

Een broodje? Wel, wel...zei het Schuldgevoel.
Jij schoft! En met rosbief erop?
Dat zit maar, en vreet met een ijskoud smoel
en de arbeidersvrouw heeft een strop!
Ga weg, zei de man toen, je bent hier verkeerd,
ga verder, voordat je mijn eten versjteert!
Neem liever m'n baas, die meer centen verteert,
die eet momenteel bij l'Europe!

Is 't heus? zei het Schuldgevoel, echt in de war,
en het ijde, totaal overstuurd,
naar l'Europe, en jawel hoor, daar zat aan de bar
die baas bij z'n whisky puur!
Het Schuldgevoel keek hem vernietigend aan,
maar voor het zijn mond nog had open gedaan
zei de baas: je moest naar het zuiden gaan,
naar mijn vriend aan de Côte d'Azur!

O ja? zei het Schuldgevoel, met iets van schrik...
en vloog met het vliegtuig naar Nice.
Daar vond hij de Vriend, eerbiedwaardig en dik.
Het was ene C.Q. de Vries.
Zijn vrouw had een zilveren avondjapon
die ergens ver onder de schouders begon.

Het Schuldgevoel stamelde enkel: pardon...
en voelde zich zeldzaam onkies...

Hij stapte maar weer in het vliegtuig en kwam
terug bij die man, daar in Heck.
Jij schoft! zei het Schuldgevoel. Broodjes met ham!!
Nu kruip ik voorgoed in jouw nek.
Toen smaakte het broodje zo bitter als roet,
de man ging betalen en pakte zijn hoed
en zuchtte: ik voel me niet helemaal goed...
Zo eindigt het dan. Nogal gek.

Uit: „Tot hier toe“ Uitgeverij Querido

hierop gebaseerde schuldgevoelens bij vrouwen gekonstateerd en slechts zelden bij mannen. Zowel vrouwen als mannen kunnen in hun jeugd ervaringen hebben gehad die aanleiding kunnen zijn tot masochistisch gedrag, maar de cultuurpatronen die dit gedrag bij vrouwen voortdurend versterken, ontbreken meestal in het leven van de man. Vrouwen hebben wat dit betreft dubbel en dwars pech (...) De masochiste heeft angst leren kennen toen ze als kind bang was voor één of meer volwassenen. Als die volwassenen belangrijk waren in haar jeugd, kan ze die gevoelens in haar verdere leven maar heel moeilijk kwijt raken. Ze ziet die mensen uit haar verleden steeds weer terug in degenen die ze nu in haar leven ontmoet en al die mensen roepen angst bij haar op. Ze blijft in dat verleden hangen, ze reageert op haar baas, haar dokter, haar man zoals ze vroeger reageerde op die dominerende volwassenen. Zij staat altijd klaar met verontschuldiging, omdat ze aanneemt dat zij altijd alles verkeerd doet. Zij is niet in staat „nee“ te zeggen omdat ze de goedkeuring van anderen nodig heeft. Ze heeft die zó wanhopig nodig, dat ze niet kan riskeren die anderen te ergeren. Ze is bang voor gezag en denkt dat vrijwel iedereen een autoriteit is.”

Kollektieve schuld

Mensen kunnen ook samen schuldig zijn: als volk, als klasse, als lid van een bepaalde groepering. De schuld is dan niet langer een privé-zaak, maar een kollektief verschijnsel. „Als onze vaders onrijpe druiven hebben gegeten, zitten wij met de zure smaak in de mond“, zegt kultureel-antropoloog dr. Ad Borsboom, hoofddocent aan de universiteit van Nijmegen heel treffend. Hij onderkent het bestaan van kollektieve schuldgevoelens, maar waarschuwt dat ze niet mogen dienen als „schaamlap om de eigen verantwoordelijkheid onder te verstoppen.“

„Ik vermoed dat een groot gedeelte van de Duitsers die na de Tweede Wereldoorlog geboren zijn, zich schuldig voelen aan de gebeurtenissen uit die tijd. Ze hadden er persoonlijk geen deel aan, toch hebben ze last van schuld en van schaamte. Er zijn ook andere reacties – we zien ook ontkenning en verdraaiing van het verleden als reactie – maar schuldgevoelens overheersen. Als iemand van niet-joodse afkomst heb ik het zelf ook: Hoe heeft dit in hemelsnaam kunnen gebeuren? Het is een drukkend gevoel dat toeneemt bij het ouder worden. En in met name de zestiger jaren werd veel gesproken over ons koloniale verleden. Ook daarover heerst er een ongemakkelijk gevoel, diffuus en moeilijk te benoemen.“ Kollektieve schuldgevoelens zouden niet moeten leiden tot geweeklaag over hoe mis het vroeger allemaal is gegaan, konkludeert Ad Borsboom. „We moeten de les leren uit de geschiedenis en onze verantwoordelijkheid voor nú en de toekomst oppakken.“

„Niemand is ooit helemaal onschuldig, niemand is ooit helemaal schuldig“, zei

Abel Herzberg ooit. Ad Borsboom kan zich daar helemaal in vinden. „Als ik zie wat er is misgegaan met de inheemse bevolking: de Indianen, de Aboriginals; als ik zie hoe de Derde Wereld ervoor staat, de moorden die gepleegd zijn, de verpaupering. Ik was er niet persoonlijk bij, maar als westerling, als vertegenwoordiger van een bepaald type cultuur, voel ik me schuldig en verantwoordelijk.”

Spelen kollektieve schuldgevoelens een grotere rol in de westerse samenleving dan in andere culturen?

Ad Borsboom: „In tribale samenlevingen heerst over het algemeen de norm dat men moet doen wat goed is voor de eigen mensen. Vreemdelingen zijn „de anderen” en daar gelden ook andere normen voor. Als er met die anderen slechte dingen gebeuren, heeft men eerder het idee dat ze dat verdienen dan dat men er zich veel zorgen over maakt. Maar of dat speciaal iets is voor tribale samenlevingen? In oorlogstijd leggen wij voor de vijand ook andere maatstaven aan. Houden wij er dan ook niet een dubbel moraal op na?”

Of er in een cultuur sprake is van schuldgevoelens, kan aardig worden afgemeten aan de mythologische verhalen die bij een volk leven. Zo komen in de mythologie van bijvoorbeeld de Aboriginals wel veel beelden voor die verwijzen naar vruchtbaarheid en leven, naar dood en vergankelijkheid en de man-vrouw verhouding. Maar Ad Borsboom kent geen verhalen die schuldgevoelens als thema hebben. In onze van oorsprong christelijke cultuur zijn het paradijsverhaal en de zondeval fraaie voorbeelden van mythologische verhalen met schuld als thema. De door de eerste mensen gemaakte fout wordt als last overgedragen op de nakomelingen, met de boodschap dat de verantwoordelijkheid rust op schouders van elk individu. Het begrip van de erfzonde in een modern jasje als kollektief schuldgevoel? „In ieder geval een ideale samenvatting van wat met kollektieve schuld bedoeld wordt en van het konflikt wat het in mensen teweegbrengt”, konkludeert Ad Borsboom.

Onder cultureel-antropologen is het verschil tussen schuld en schaamte nog inzet van hevige discussie. Ad Borsboom is hier dan ook heel voorzichtig over. „De vorm waarin andere culturen zich uitdrukken is bij oppervlakkige waarneming zeer verschillend, bij analyse tot op het bot blijkt echter vaak dat het gaat om hetzelfde. Angst bijvoorbeeld. Het zijn geen marsmannetjes, het gaat om mensen zoals wij.” Toch ziet Borsboom dat schuldgevoelens in de westerse samenleving wat meer op de voorgrond treden. Maar vaak zijn gevoelens van schuld (het is niet goed wat ik gedaan heb) en schaamte (ik ben betrapt) zo verstrengeld dat ze niet uiteen zijn te rafelen. „Bij de Aboriginals merk ik dat als zaken niet ontdekt worden, het met de schuld wel meevalt. Waarbij we er wel rekening mee moeten houden dat veel volkeren menen dat het niet alleen de sociale omgeving is die over de schouder meekijkt, maar dat overtren-

Kultuur-socioloog Ton Bevers: Door het verschil tussen de werkelijkheid van alledag en het ideaalbeeld krijgen schuldgevoelens een kans: ik heb niet gedaan wat ik moest doen

dingen ook door goden en voorouders gezien kunnen worden.”

Een gezond schuldgevoel

Kunnen schuldgevoelens ook tot iets goeds leiden? We leggen de vraag voor aan onze cultuur-socioloog Ton Bevers. „Een gezond schuldgevoel? Niet gek”, reageert deze. „Wij hebben immers een maatstaf nodig waar we ons wel en niet aan te houden hebben. We kunnen fouten herstellen en proberen het in het vervolg beter te doen.”

Als iemand zich schuldig weet tegenover een ander, kan hij naar hem toegegaan en zeggen dat het hem spijt. Eekuses maken, vergeving zoeken, kan een goede weg zijn als men in het reine wil komen met zijn schuld. Als de vergeving wel wordt gegeven, betekent het nog niet altijd dat de schuldgevoelens verdwenen zijn. Maar er is toch iets goeds gebeurd: de relatie is in elk geval hersteld.

De tijd heelt alle wonden, zeggen we. Wist de tijd ook schuldgevoelens uit? Deze vraag stelde Koos Postema in een programma voor de VARA-televisie aan een man die een slachtoffer had gemaakt in het verkeer. „Vergeten doe ik het nooit”, zei de vrachtwagenchauffeur. „Ik heb het er heel slecht mee gehad. Maar ik ben niet de vernieling in

hen wat van alles wil, een ander deel oordeelt: ze doen het nooit goed genoeg.” Het hebben van schuldgevoelens maakt je misschien wat socialer, zegt Lietje van Blaaderen, maar het maakt je zeker niet gelukkiger. Schuldgevoelens zijn vaak destructief. Ze nemen je zo in beslag dat er geen energie overblijft om het voortaan anders en beter te doen.

Hoe kun je van schuldgevoelens afkomen? „Analyseren waar ze vandaan komen. Waarom zijn ze zo in jou gegroeid? Dat heeft te maken met je jeugd en met de manier waarop je bent opgevoed. Je afvragen of de schuld die je voelt past bij het nu of bij vroegere ervaringen. Het zou kunnen zijn dat je die gevoelens heb „meegenomen”. Leer ze keer op keer te herkennen en probeer in te zien dat de grond ervoor verdwenen is.” Een andere weg om van schuldgevoelens af te komen is ze te analyseren en ze alsnog ten volle te doorleven. Geen gemakkelijke weg, verdringen is „veiliger”. Maar soms werkt vermijden, verdringen niet en blijf je je schuldig en ongelukkig voelen. Het intens beleven van pijnlijke gevoelens helpt om ze te verwerken. Dat verwerken is gelukt als het verzadigingspunt bereikt is, als iemand zegt: Nou hoeft het niet meer. Soms kunnen mensen dit proces in hun

Kultuur-antropoloog Ad Borsboom: Kollektieve schuldgevoelens mogen niet dienen als schaamlap om de eigen verantwoordelijkheid te verstoppen

gegaan. Het is nu bijna twee jaar geleden. De grootste pijn is wel weggeëbd, maar vergeten doe ik het niet. Van tijd tot tijd moet ik er altijd aan denken.”

Schuld en zonde

Ook bepaalde strenge vormen van geloof, waarbij een grote nadruk wordt gelegd op de slechtheid van de mens en het feit dat hij eigenlijk voortdurend zondigt, kan de gelovigen tot sombere mensen maken die zich altijd schuldig voelen over hun voortdurend tekortschietende gedrag jegens God en de medemens. Treft Lietje van Blaaderen veel mensen in haar spreekkamer aan die worstelen met dergelijke schuldgevoelens?

„Het kan met deze mensen twee kanten opgaan: ze zijn er heilig van overtuigd dat alles wat mensen doen, zondig is – en – ze voelen zich daar dan heel schuldig over. Of ze leggen zich bij die zondigheid neer en maken zich er verder niet al te druk over. God zal het immers wel begrijpen. Het hangt erg af van de karakterstructuur van iemand hoe hij reageert. In mijn praktijk zitten de meeste schuldgevoelens bij mensen met een super-ego dat hen op allerlei manieren veroordeelt. Er is een deel in

eentie doormaken, soms is er professionele hulp bij nodig. Lietje van Blaaderen maakt de vergelijking met een bevalling: De vrouw bevalt zelf en niet de dokter, maar het scheelt alles of hij of zij erbij is.

Geraadpleegde literatuur:
Reader HOI: „Ken uzelf”, samengesteld door Marianne Wimmers
Aleid Schilder: Hulpeloos maar schuldig, J. H. Kok, 1987
Themanummer Opzij: Alles over Goed en Kwaad, juli/aug, 1987

DE ERFZONDE: HET KOLLEKTIEVE SCHULDGEVOEL

De uitdrijving van Adam en Eva uit het paradijs door Masaccio. Het begrip van de erfzonde, ideaal voorbeeld van wat met kollektieve schuld wordt bedoeld

THEMA DAG OVER SCHULD

Vrijwilligers van de uitvaart-begeleiding en de plaatselijke geestelijke verzorging worden uitgenodigd voor een themadag over „Schuld“ op: zaterdag, 3 september 1988 van 10.00 tot 16.00 uur in het Landelijk Humanistisch Centrum. Inleidster: mevrouw C. L. van Blaaderen-Stok, psychiater te Amsterdam.

Schuldgevoel kent grillige verschijningsvormen. Hoe kun je daarmee omgaan? Welke konsekwenties kan wat je doet of zegt hebben voor de hulpvragen of nabestaanden? Hoe reageer je op het weg- of aanpraten van schuldgevoelens door anderen? Over deze en ander vragen zal het gaan op deze dag.

Bij voldoende ruimte zijn ook mensen uit andere werkreinen van het HV welkom. Aanmelding: schriftelijk (of telefonisch op werkdagen tussen 9.00 en 11.00 uur) bij Dini Boer, op het Landelijk Humanistisch Centrum, vóór 22 augustus 1988. Deelnemers ontvangen vooraf een programma.

NIEUWE FOLDERS VERSCHENEN

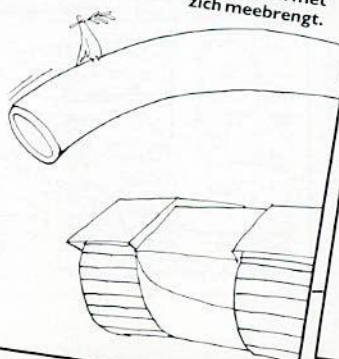
Onlangs verschenen er weer twee nieuwe folders.

Eén van het HVB, het Humanistische Vredesberaad, die in het kort doel en werkwijze van deze stichting verklaart.

De andere folder gaat over het werk van de humanistische geestelijke raadslieden die werkzaam zijn in de inrichtingen van justitie. De folders zijn bedoeld om helder en bondig duidelijk te maken waar de organisatie voor staat en wat de mensen doen. De folders worden gratis verspreid. U kunt er een bestellen door even te bellen naar het HV: 030-318145. Een kaartje met uw naam en adres kan natuurlijk ook altijd: HV, Postbus 114, 3500 AC Utrecht.

HET HUMANISTISCH VREDESBERAAD

De wereld barst bijna van geweld. Mensen staan elkaar naar het leven en landen vechten konflikten uit in oorlogen. Kernwapens bedreigen het voortbestaan van de mensheid. Het lijkt er bijna op dat conflicten alleen gewelddadig zijn op te lossen. We zouden echter beter moeten weten! Mensen hebben elkaar juist nodig. Ondanks alle spanningen en conflicten die het samen leven met zich meebrengt.

HUMANISTISCH GEESTELIJK RAADSWERK

Hechtenis, berechting, gevangenisstraf. Het zijn gebeurtenissen die diep kunnen ingrijpen in een mensenleven en die aanleiding kunnen zijn om het leven met andere ogen te gaan bekijken.

NIEUWE REKENSCHAP OVER HOLISME

„De mens voelt zich vervreemd, opgejaagd, vereenzaamd, overgeleverd aan krachten en systemen waarvan hij de werking en doelstelling niet kent en waarover hij geen macht kan uitoefenen. Slaagt hij erin het contact met de Aarde, bakermat van alle leven, te herstellen en in een synoptische visie van het leven-op-aarde, de waarde, zin en lotsbestemming van zijn leven te hervinden, dan kan hij tegelijk in de ekologische samenhang van natuur en leven participeren en zijn eigen gebroken leven opnieuw integreren.”

Aan het woord is prof. dr. Kwee die in het Rekenschapnummer van september pleit voor leven en werken in kleinschaligheid. In deze Rekenschap staat het onderwerp holisme centraal. Dat blijkt ook uit het artikel van prof. dr. van Asseldonk die een overzicht geeft van de toepassingsmogelijkheden van het holisme in de landbouw.

Roelie van der Hoeven-Koning behandelt het holisme vanuit een letterkundig perspectief. Het gaat over de Nederlandse schrijfster Maria Dermoût (1888-1962), wier werk een sterk oosters ge-

kleurde levensinstelling van aanvaarding en openheid voor kosmische verbanden uitdraagt.

De vraag of het holisme een inspirerende levensstijl kan zijn voor een nieuwe tijd, wordt in Rekenschap behandeld door Bart van Steenberg. In verband met het bezinningsproject van het Humanistisch Verbond over "Humanistische levensstijl" is dit een zeer actuele vraag. De auteur stelt onder meer dat de New Age-beweging een soort metabeweging is die verschillende andere sociale bewegingen in meer of mindere mate omvat. En dan met name de persoonlijke groei-, de milieu-, de vrouwen- en de vredesbeweging. Spiritualiteit is daarbij een belangrijk bindmiddel.

Bart van Steenberg konkludeert dat het holisme een belangwekkende, fascinerende stroming is die een bijdrage kan leveren aan een nieuwe levensfilosofie. Hij noemt echter ook een aantal wezenlijke kritiekpunten op het holisme.

Willem de Ruiter analyseert vervolgens de verschillende crisis van de moderne samenleving en schetst de holistische antwoorden daarop. Die vergelijkt hij vervolgens met de humanistische uitgangspunten. Kernvraag in zijn betoog

is of het holisme werkelijk een panacee voor de crisis van de moderne samenleving is.

Het septembernummer van Rekenschap biedt ook de gebruikelijke boekbesprekingen en de Losse Notities. Zo analyseert Emmy Jacobs het fundamentalisme, terwijl Peter Krug ingaat op het humanistisch socialisme van de Russische politieke filosoof en revolutionair Alexander Herzen (1812-1870) en Paul Cliteur in zijn Losse Notities terugkijkt op het magische jaar 1968.

Rekenschap is een tijdschrift dat elk kwartaal opnieuw diskussiestof voorlegt aan de humanistische beweging over onderwerpen die centraal staan in het moderne humanisme. Het blad kan besteld worden door f 12,50 te storten op giro 582293 t.n.v. stichting Socrates te Utrecht, onder vermelding van „Rekenschap, september 1988”. Een abonnement op Rekenschap kan worden aangevraagd door te schrijven naar Humanistisch Verbond, Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht (een postzegel is niet nodig). De abonnementsprijs bedraagt f 40,- (4 nummers). Wacht met het betalen van een abonnement op onze akseptgirokaart!

Nieuwzicht Kado

Wie met ingang van het septembernummer van Rekenschap een abonnement op het blad neemt, ontvangt gratis het boekje Nieuwzicht.

Als u bij opgave voor een abonnement Nieuwzicht als kado wilt ontvangen, vult u dan onderstaande bon in en zend die naar: Humanistisch Verbond, Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht (een postzegel is niet nodig). De actie loopt tot 1 december 1988.

Bon

Ja, ik neem een abonnement op het humanistisch kwartaalblad Rekenschap en ontvang gaarne het boek *Nieuwzicht* als kado.

Naam: _____

Adres: _____

Postcode/
Woonplaats: _____

Handtekening: _____

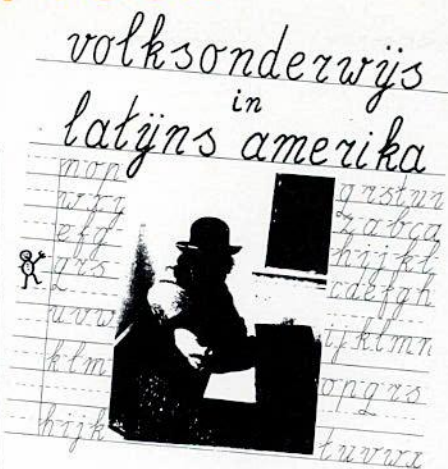
Ik wacht met het betalen op de akseptgirokaart.

SAMEN SCHOLEN VOOR VOORUITGANG

Onderwijs van het volk is een middel om het zelfrespect van onderdrukte mensen te herstellen. Door te leren lezen en schrijven, door hun eigen cultuur weer te leren waarderen, en door op te komen voor hun rechten, ontstaat (hopelijk) politieke druk vanuit de onderste lagen van de maatschappij. Volksonderwijs vervult op deze manier een zeer belangrijke rol in het democratiseringsproces dat momenteel hortend en stotend plaats vindt in Latijns-Amerika.

Hierover is nu een speciale uitgave verschenen die gaat over het alfabetiseringswerk in Honduras, over de rol van volksonderwijs in het verzet tegen Pinochet en over het groeiende zelfbewustzijn van Ecuadoraanse Indianen. Verder komen achtergronden aan de orde in het verslag van een gesprek met deskundigen en een verhaal over de comeback van Paulo Freire, bevrijdings edagoog en volksonderwijs-inspirator bij uitstek. In het katern ook een fotoserie over volkstheater in Nicaragua en verhalen van Peruaanse vrouwen die net hebben leren lezen en schrijven. De special is gemaakt voor de actie „Samscholen voor Vooruitgang”, een campagne van HIVOS en HOM, de twee humanistische organisaties die zich speciaal bezighouden met respectievelijk ontwikkelingssamenwerking en met mensenrechten. De uitgave verscheen ook als katern in *Alerta*, het blad over Latijns Amerika en het Caribisch gebied. U kunt deze uitgave bestellen bij

de redactie van *Alerta*, tel.: 020-270307. Wilt u meer weten over de campagne over het volksonderwijs, dan kunt u bellen met HIVOS, tel.: 070-636907.

HIVOS WIL MEER GELD VOOR DERDE WERELD

Gemeten aan de nog altijd gigantische noden in de Derde Wereld moeten de ontwikkelingsinspanningen juist worden verhoogd, zo schrijft HIVOS in het zojuist verschenen verslag over het jaar 1987. De 1,5% norm van het netto nationaal inkomen ter discussie stellen is

best, maar dan wel om juist méér geld voor ontwikkelingssamenwerking te besteden. Tegelijkertijd moeten de economische voorwaarden worden geschapen om het de arme landen mogelijk te maken orde op zaken te stellen. Dat betekent – aldus HIVOS – verandering van het protektionistische EEG-landbouwbeleid zodat de boeren van de Derde Wereld hun produkten weer tegen redelijk prijzen kwijt kunnen. Het betekent ook het slechten van handelsbarrières opdat onze koopkrachtige markten openstaan voor hun produkten. Het betekent het wegnemen van onevenredige schuldenlasten van de nek van de armste ontwikkelingslanden zodat zij weer kunnen investeren in plaats van afbetalen.”

Er is veel enthousiasme en waardering voor het type ontwikkelingssamenwerking dat partikuliere organisaties als HIVOS bedrijven in samenwerking met niet-gouvernementele ontwikkelingsorganisaties in de Derde Wereld. Daarom betreurt HIVOS het dat minister Bukman niet bereid blijkt tot een structurele verhoging van het medefinancieringsbudget. Dat bedraagt nu slechts 6% (275 miljoen gulden in 1987) van de begroting voor Ontwikkelingssamenwerking.

De HIVOS-praktijk in 1987 geeft alle reden tot verhoging van het ontwikkelingsbudget. Weliswaar konden de projectbestedingen opnieuw stijgen, van 25,2 miljoen gulden in 1986 naar bijna 32 miljoen gulden, maar ook het aantal aanvragen uit de Derde Wereld om financiële steun steeg (429 aanvragen in 1986, 530 in 1987). In totaal voerden in het verslagjaar 275 partnerorganisaties 392 ontwikkelingsprojecten uit.

BOEKJE OVER HOLISME HERDRUKT

„Het holisme zegt in feite dat mens en natuur onlosmakelijk aan elkaar zijn gekoppeld. Die koppeling zouden we moeten zien als een volgend hoofdstuk van het humanisme, als een dynamische verlening ervan.”

Een uitspraak van milieudeskundige Wouter van Dieren. Hij is één van de vijftien zegslieden die aan het woord komen in het boekje „Nieuwzicht – visies op holisme, New age en het Aquariustijdperk.” Het verscheen eind vorig jaar en was al snel uitverkocht. Daarom nu een tweede druk van dit overzichtelijke boekje.

Deze bundel van 16 korte artikelen is gebaseerd op interviews die werden gemaakt voor een tv-serie over holisme. Ze zijn aangevuld met een tekst van een radio-interview, een artikel uit de *Humanist* en uit *Rekenschap*. Zo ontstond een boeiend geheel van visies op dit nog zeer omstreden onderwerp. Er komen aarzelende sympathisanten en in praktiserende realisten aan het woord. Maar ook vurige voorstanders en ferverter tegenstanders. Elk geeft behalve

de eigen visie ook een definitie van het verschijnsel holisme. Daaruit blijkt wel hoe verschillend men hier tegenaan kan kijken, en misschien ook wel hoe ongrijpbaar het Nieuwe Tijdsdenken (nog?) is. De vraag is vooral of het een hefboom is om het leven waardevoller en de wereld beter te maken. Of dat het een naïef, blind geloof is. Of is het misschien het een en soms het ander?

Men kan in ieder geval zeggen dat er zich een grote, pluriforme, nieuwe geestelijke én praktische stroming aftekent die zowel humanistische als godsdienstige achtergronden heeft.

De bundel is te bestellen bij het HV door f 12.50 over te maken op giro 58 van de Humanistische Pers te Utrecht onder vermelding van „boekje Nieuwzicht”. U krijgt het boekje dan zo snel mogelijk toegestuurd.

U kunt het boekje ook gratis ontvangen als u een abonnement neemt op *Rekenschap*. Dan moet u de bon op deze pagina invullen en opsturen.

JONGE HUMANISTEN STUREN BOZE BRIEF

De Jonge Humanisten hebben onlangs een boze brief gestuurd naar de ministers De Koning en Deetman waarin zij de plannen afkeuren die deze bewindslieden hebben t.a.v. de jeugdlonen, jeugduitkeringen en de studiefinanciering. De Jonge Humanisten achten deze voornemens volstrekt onaanvaardbaar in het licht van humanistische uitgangspunten. Ook bij overwegingen van economische aard moeten volgens hen etische aspecten een rol spelen.

„Het mag niet zo zijn dat de last van een financieringstekort op de zwaksten in onze samenleving wordt afgewimpeld”, zo stelt de brief.

DE MENS IN HET HEELAL: BALANCEREND TUSSEN SCHEPPINGSDRANG

Heeft de evolutie op aarde iets te maken met de ontwikkeling van het heelal? Wordt de hele kosmos op de een of andere manier bezield door een drang tot leven? Of zijn levende wezens (en mensen in het bijzonder) absurde verschijnselen op een willekeurige planeet in een oneindig, doelloos en zinloos heelal? Kolossale vragen die Hubert Reeves zich stelt in zijn laatste boek *De giftige steek van de kennis. Over zin en ontwikkeling in het heelal* (van Gennep Amsterdam, 1987, f 39,50).

Reeves raakte door deze vragen gefasineerd toen hij televisie zat te kijken, eerst naar een natuurfilm, daarna schakelde hij over op een historische documentaire. De natuurfilm ging over een gevecht tussen twee mannetjes-zeehonden om een wijfje. Het gaat er hard aan toe, maar de stem van de kommentator zegt geruststellend: „Ze gaan niet door tot de dood. Zodra er bloed vloeit, wordt de strijd gestaakt. De zeehond die aan de winnende hand is, laat de verliezer verder met rust. Zo worden krachtige fokdieren uitgeslekt, waaruit gezonde, levensvatbare zeehondjes geboren zullen worden. We weten nu hoe we zulke ogenschijnlijk wrede gevechten moeten interpreteren. We moeten ze zien als uitingen van de natuurlijke selectie – het mechanisme dat de evolutie

van de soorten regelt, van bacteriën tot mensen”. De documentaire die Hubert Reeves daarin ziet gaat over de Eerste Wereldoorlog. De televisie toont een modderig landschap vol prikkeldraad, bezaaid met lijken. Hier wordt wél gedood. Brancards worden in lange rijen naar de loopgraven gedragen. De kommentator heeft nu géén geruststellende stem. Hij spreekt over de nutteloosheid van deze eindeloze oorlog en over de wanhoop van de jonge soldaten die door hun eigen officieren worden gedwongen om onder zwaar vijandelijk vuur een uitval te doen. Zijn deze knappe soldaten die naar de slachtbank lopen niet net zo goed als de jonge zeehonden het produkt van het wondermooie mechanisme van de natuurlijke selectie?, zo vraagt Reeves zich af. Was er een evolutieproces van vijftien miljard jaar voor nodig om de oeroceaan in te wisselen voor de modder van een loopgraaf?

Wat is er fout gegaan? Of is er niets fout gegaan en moeten we mét het existentialisme aksepteran dat het heelal geen zin heeft en dat we deze hooguit zelf kunnen scheppen.

Reeves wil met deze vragen bezig zijn vanuit de moderne kosmologie, de tak der sterkunde die de geschiedenis van de kosmos bestudeert. In het heelal is een proces gaande van uitdijing, afkoeling en toename van de complexiteit van systemen. In de onvoorstelbaar he-

te beginfase van het heelal, de *oerchaos*, bestonden er alleen maar losse kerndeeltjes. In de loop van die vijftien miljard-jarige ontwikkeling voegden deze zich samen tot steeds complexere eenheden als atomen, molekulen, cellen en organismen. Sprak men vroeger over het *antropologisch* principe – de mens als uiteindelijk „doel” van het heelal – tegenwoordiger is dat vervangen door het bescheidener *komplexiteits*principe. Met de toename van de complexiteit is ook de kwetsbaarheid van de systemen toegenomen. Terwijl allerlei kerndeeltjes het eeuwige leven hebben, worden de levende organismen geboren en sterven; zij kunnen alleen het „eeuwige leven” van de soort nastreven door zich te vermenigvuldigen.

Er zijn theorieën die zeggen dat de kosmos langzamerhand „sterft”. We zouden op weg zijn naar een toestand van *entropie*, van warmtedood. De beschikbare warmte zou volledig gelijkmatig over de hele kosmos verdeeld zijn en verandering en leven zodoende onmogelijk maken. Volgens Reeves is er meer voor te zeggen om die theorieën te draaien. De toestand van entropie, van gelijkmatige energieverdeling, hebben we met de *Big Bang*, de *Oerknal* al achter de rug. Het proces van uitdijing en afkoeling maakt juist leven, verandering en complexere systemen mogelijk. Het evolutieproces op aarde is in deze

VERNIETIGINGSDRIFT

waren het op zich verantwoordelijke mensen met een brede algemene belangstelling. Maar allen waren tevens in de ban van de uitdaging die de atoombom vormde.

Nauwelijks meer te temmen

De uitvinding van de atoombom is wel eens vergeleken met de Zondeval, met het stelen van het hemelse vuur door Prometheus en met het pact dat Faust met de duivel sloot. Natuurkrachten worden ontketend die nauwelijks meer te temmen zijn. Iets dat trouwens kenmerkend is voor de hele ontwikkeling van natuurwetenschap en technologie. Hoe kan de mens aan deze „giftige steek der kennis” ontkomen? Door, zo zegt Reeves, kenmerken van dit proces goed in het hoofd te prenten. Er is altijd sprake van een intellectuele uitdaging en een sociale „noodzaak”. Deze ligt echter altijd binnen het korte-termijndenken. Nodig is dat natuurwetenschappers ook op lange termijn gaan denken en hun activiteiten in het licht van de kosmologie leren zien. *Denk globaal en handel lokaal*, is in dit verband een bekende uitspraak. „Op het niveau van massa en volume is de mens niets: een nietig stofje in de onbegrensde ruimte. Maar als we de hoeveelheid organisatie als maatstaf gebruiken, dan staat de mens op een hoog niveau. Voorzover wij weten, bezit de mens het hoogste niveau: een niveau van waaruit hij het heelal kan overzien en vragen kan stellen over zijn oorsprong en zijn toekomst”, aldus Reeves.

In de loop van het evolutieproces op aarde hebben mensapen zich *gehumaniseerd*, hebben als menselijke wezens hun intellect ontwikkeld om in de natuur te kunnen overleven. Deze functie van het intellect moeten mensen nu maar vergeten en zich toeleggen op *humanisering*, de vermenselijking van de mens. Laten ze zich daarbij vooral laten aan kunst, cultuur en een lekker leven. De Franse titel van het boek luidt dan ook met een woord van Baudelaire: *L'heure de s'enivrer*: tijd om zich te laten bedwelmen, door de volheid van het leven.

Ondanks deze titel heeft Hubert Reeves een nuchter maar boeiend en goed leesbaar boek geschreven. Hier en daar komt nogal wat sterrenkunde om de hoek kijken, maar de schrijver heeft het de lezer makkelijk gemaakt door zijn betoog op te bouwen langs een „rode” en een „groene piste” een wat moeilijker en een wat makkelijker traject. Het van belang van Reeves' boek is dat het uit onvervalst natuurwetenschappelijke hoek komt. Reeves was wetenschappelijk adviseur van de NASA (het Amerikaanse bureau voor ruimtevaart) en is sinds 1966 verbonden aan Frankrijks beroemdste onderzoeksorganisatie, het CNRS en aan het centrum voor kernonderzoek in Saclay. Origineel is zonder meer dat hij de fundering van humanistische waarden in de moderne natuurwetenschap der kosmologie zoekt. Zijn boek is in de beste humanistische traditie geschreven: wetenschappelijk én religieus, nuchter én bevlogen, informatief én boeiend.

Albert Nieuwland

visie binnen dit kosmische proces te plaatsen en te begrijpen. Schaarste aan voedsel en energie in het algemeen veroorzaakt (binnen bepaalde grenzen) geen dood maar juist leven door actieve aanpassing aan veranderende omstandigheden. Het menselijk intellect is op te vatten als zo'n actieve aanpassing en als instrument om leven meer, intenser en gevarieerder mogelijk te maken. Alleen weet de mens zijn intellect steeds minder adequaat te gebruiken. Sterker nog: zijn intellect brengt het voortbestaan van de mensheid steeds meer in gevaar! Als illustratie hiervan schetst Reeves de ontstaansgeschiedenis van de atoombom en het eerste gebruik ervan.

Atoombom snel realiteit

Vóór de Tweede Wereldoorlog al waren er in wetenschappelijke kring verwachtingen dat het mogelijk zou zijn atoomenergie op te wekken en een atoombom te maken. Het merendeel van de wetenschapsmensen stond echter sceptisch tegenover dit idee en vergeleek het met het zoeken naar het „perpetuum mobile” en de „tijdsmachine”. „Een fabeltje”, zei Ernst Rutherford, één van de grootste kernfysici van deze eeuw. Twee factoren versnelden het atoomonderzoek. De vele joodse natuurwetenschappers die voor het Hitler-regiem naar Amerika vluchtten en de angst dat Duitsland de atoombom óók wel eens zou kunnen

maken. „In minder dan tien jaar rijpt de atoombom van een zuiver speculatief idee tot een ontzagwekkende realiteit, dankzij één van de meest wonderbaarlijke concentraties van intellect in de menselijke geschiedenis. In 1942 brengt men in Los Alamos, een klein achteraf-dorpie in de woestijn van New Mexico, de beste wetenschappers van deze planeet bijeen: natuurkundigen, wiskundigen, scheikundigen. Het Amerikaanse leger installeert daar een superlaboratorium waar de onderzoekers alle middelen tot hun beschikking krijgen. Men heeft geweldige haast. Er wordt dag en nacht, zonder vakanties, doorgewerkt. De bevalling is lang en moeilijk. De bom manifesteert zich voor het eerst in juli 1945, in Alamogordo in New Mexico. Korte tijd later toont zij haar ware gedaante. Twee Japanse steden worden weggevaagd: Hiroshima en Nagasaki. In een paar seconden gaan tienduizenden mensen letterlijk in rook op. In het geheel zijn er meer dan honderdvijftigduizend slachtoffers.”

Twee kenmerken vallen op: de heel bijzondere sociale omstandigheden die de concentratie van intellect mogelijk maakte en de onstuitbaarheid van het proces. Men heeft de uitvinders van de atoombom eens vergeleken met op hol geslagen fanatiekelingen, mensen à la *Doctor Stangelove*. Dat is onjuist, Hubert Reeves heeft velen ervan persoonlijk leren kennen en eigenlijk allemaal

RADIO & TELEVISIE

Kwartslag

Donderdag: wisselende tijden
Nederland 3

In de maand augustus heeft het HV geen uitzendingen op televisie.

3 sept.: 22.40-23.15 uur
Speldeprikken

In samenwerking met IKON het eerste deel van Australische documentaires van en over Genni en Kim Batterham en hun gevecht tegen Genni's MS zie pagina 29

8 sept.: 20.30 uur
Met de kop in de wind

Tweede deel waarin is te zien hoe het Genni en Kim acht jaar later vergaat.

10 sept.: 22.40-23.10 uur
De paus en gloria

Zie middentekst

22 sept.: 22.05-22.20 uur
Para-skepsis

Miljoenen mensen geloven in parapsychologie en stipelen hun leven uit langs astrologische lijnen. In Amerika richtte **Paul Kurz**, hoogleraar filosofie, in 1976 CSI-COP op.

Kurz pleit voor samenwerking met de zogenaamd paranormaal begaafden en een „open-mindednes” om alle verschijnselen objectief en serieus doch kritisch te onderzoeken.

Een programma over zin en onzin van het paranormale en de behoefte van mensen door de eeuwen heen, om in occulte en bovennatuurlijke krachten te geloven. Samenstelling: Eveline van Dijk.

1 okt.: 22.40-23.10 uur
Ethiek 2000

Wij naderen het jaar 2000. De ontwikkelingen op het gebied van economie, techniek en milieu kunnen de levensomstandigheden op de hele wereld verbeteren. Anderzijds vormen ze op zich even

zoveel bedreigingen voor onze samenleving.

In augustus waren in Buffalo (USA) vele humanisten op een internationaal kongres bijeen om deze en vele andere zaken met elkaar te bespreken. Op dit IHEU-kongres probeerden de humanisten antwoorden te vinden op de vraag hoe we in de 21ste eeuw een samenleving kunnen opbouwen waarin oorlog en economische conflicten, raciale, religieuze en seksuele tegenstellingen afgeschaffd zijn.

Een impressie van een veelzijdige aanpak die daardoor niet meer dan een dwarsdoorsnede van een complexe materie kan zijn.

Het Voordeel van de Twijfel
Maandag: 12.05-13.00 uur
Radio 5

15 augustus
Het IHEU-kongres in Buffalo

22 augustus
Mijn naaste, naaste (herhaling)

29 augustus
Korea (Herhaling)

Van 1950-1952 streed in Zuid Korea van VN-vredesmacht tegen het communistische Noord Korea.

Oud-vrijwilliger kolonel b.d. L. C. Schreuders en oud-oorlogscorrespondent Wim Dussel vertellen over hun ervaringen.

Samenstelling: Steven de Winter.

5 september
Seksuele revolutie? Welke seksuele revolutie?

De serie „Sex, Macht en Erotiek” die het HV de afgelopen maanden op radio en televisie uitzond en de reacties daarop van kijkers en luisteraars bewezen dat er nog heel wat taboes zijn op het gebied van seksualiteit. Jetske Mijs praatte met de makers van de serie, met de deelnemers aan de discussies en met kijkers en luisteraars.

Samenstelling: Jetske Mijs.

12 september
De Macht verandert de Mens verandert de Macht – deel 1.

Drie mensen ontmoeten elkaar in hotel Des Indes in Den Haag. **Manuala Monteiro**, politiek vluchteling uit Salazars Portugal, nu directeur projecten van HIVOS; **Rudi Kross**, geboren stadsproletariaat in Paramaribo, politiek vluchteling uit Bouterse's diktatuur, nu freelance journalist; en **Jan Pronk**, student of society, politiek vluchteling uit een machteloos Geneefs UNCTAD, nu kamerlid.

19 september
De Macht verandert de Mens verandert de Macht – deel 2

26 september
Gesprek met filosoof Frits Staal.

Frits Staal hield een geruchtmakende lezing „De godsdiensten van het oosten zijn niet oosters en ook geen godsdiensten.” Ferenc Schneider praat daarover met hem. Verdwijnen de godsdiensten op de lange duur en zijn holisme en new age modeverschijnselen?

De paus en Gloria

September 1987 landt op het vliegveld van Santiago de Chili paus Johannes Paulus. De machthebbers marcheren naar het bordes toe, salueren. Het pausbezoek werd door het regiem Pinochet uitgebuit ten behoeve van de eigen propaganda. Maar ook zij die op een rechtvaardiger maatschappij hopen, kijken uit naar dit moment waarop ze uiting willen geven aan hun kritiek.

In het stadion van Santiago riepen de jongeren om vrijheid, maar het enige wat de paus deed was zijn waarschuwend vinger heffen tegen de verwildering der zeden. De beelden van het pausbezoek werden door veel televisiestations uitgezonden.

Op datzelfde vliegveld komt enkele dagen later Carmen Gloria aan. Ze was een half jaar eerder samen met een vriend door Chileense militairen met benzine overgoten en op gruwelijke wijze in brand gestoken. Haar vriend overleed aan zijn verwondingen. Carmen werd zwaar verminkt overgebracht naar Canada om daar behandeld te worden. Ze komt terug om de paus te vertellen over het optreden van het regiem. Ook de beelden van Carmen Gloria zijn internationaal op de televisie te zien geweest. Toch zendt het Humanistisch Verbond precies 15 jaar nadat Pinochet de macht in Chili greep een film uit over de ontmoeting tussen Carmen Gloria en de paus. Journaalbeelden werden aangevuld met opnamen van ondergrondse filmmakers uit Chili en door de Chileense Estrella Bravo bewerkt tot een verhaal waarin de hoop op een betere maatschappij centraal staat. Het is een film geworden over de uitbarsting van kritiek op alle vormen van onderdrukking – gewelddadig en economisch – maar waarin duidelijk wordt dat de repressie van het militaire regiem toch haar greep op de mensen blijft behouden. Aangrijpende beelden die veel duidelijk maken over de wijze waarop de diktatuur haar intimidatie en openlijke onderdrukking uitoefent.

HV/IKON OVER EEN VERWOESTENDE ZIEKTE EN EEN ONVERWOESTBARE LIEFDE

Genni Batterham is 23 jaar als zij hoort dat ze Multiple Sclerose (MS) heeft. MS is een ziekte van het centraal zenuwstelsel, waarbij de bescherm laag rond zenuwen (de Melin-schede) wordt aangetast. Prik-kels worden daardoor vertraagd en uiteindelijk geblokkeerd. Het ge-volg is dat mensen langzaam de be-heersing over hun spieren ver-liezen. Als Genni door de ziekte wordt getroffen, kent ze haar vriend Kim nog maar kort. Achttien maan-den later zit ze in een rolstoel.

Kim, die aan de Australian Film Televi-sion and Radio School studeerde en hard aan zijn carrière werkte, blijft bij haar. Met hem heeft Genni een aantal dokumentaires gemaakt waarin ver-schillende aspecten van het gehandi-kapt-zijn aan bod komen. Op 3 en 8 september zenden het Huma-nistisch Verbond en omroepkollega Ikon gezamenlijk twee dokumentaires uit die over het leven van Genni en Kim Batterham zelf gaan.

Reden om buitenstaanders een blik in hun leven – met alle pijn, liefde en frus-tratie – te geven, was Genni's woede over het feit dat mensen haar als een tweederangs burger behandelden van af het moment dat ze in een rolstoel zat. Bovendien was het produceren van een film iets wat ze samen konden doen. Genni wilde zichzelf en andere gehan-dikaptten ook bewust maken van de kwaliteiten en mogelijkheden waar-over men nog wél beschikt. Gebruik van het medium werd voor Kim en Genni lag voor de hand. Gekozen werd voor een betrekkelijke buitenstaander als regisseur, iemand die niet al te emotio-neel betrokken was en af en toe een stapje terug kon doen. Hierdoor werd de nodige objectiviteit gewaarborgd en kregen de films een extra perspectief. Op zaterdag 3 september zal het Huma-nistisch Verbond „Speldeprikken“ (Pins and Needles) uit 1979 uitzenden. De film heeft inmiddels een zevental filmprij-zen gewonnen.

De film riep bij mensen zoveel vragen op hoe het verder met Genni en Kim ging, dat zij negen jaar later besloten om een vervolg te maken. Dit is de film „Met de kop in de wind“ (Riding the Gale) uit 1987 geworden, en zal op donderdag 8 september worden uitgezonden door de Ikon. Het is schokkend om te

Genni in 1979. Zo is zij te zien in de film „Speldeprikken“ die het HV 3 september uitzendt.

zien hoezeer Genni's lichamelijke toe-stand is verslechterd. Zij is volledig hulpbehoevend geworden en kan zich nauwelijks meer verstaanbaar maken. Als zij zelf de eerste beelden van de opnamen in 1987 ziet, is ze dagen van de kaart: „Ik dacht dat ik nog sexy was...“ Anders dan in het eerste deel is bij „Met de Kop in de Wind“ woede niet meer de onderstroom. Getoond wordt hoe Gen-ni, gesteund door haar omgeving, door-vecht. Kim blijkt nog steeds bij haar te zijn en niet van haar zijde te wijken. Ondanks de beperkingen van haar ziekte probeert Genni een nog zo volle-dijke en interessant mogelijk leven te lei-den en een „echtgenote“ voor Kim te zijn. Deze film heeft in de Australische bioscopen gedraaid. De opbrengst van de bescheiden manifestatie die ter ge-legenheid van de première was georga-niseerd, ging naar de Australische MS Society.

„Speldeprikken“ en „Met de Kop in de Wind“ zijn geen dokumentaires over zielige mensen, maar stralen kracht en optimisme uit. Ze zijn het indrukwek-kende en openhartige verslag van een slopende ziekte en een buitengewone liefde.

„Speldeprikken“ werd in 1981 al een keer door de TROS uitgezonden. De Ne-derlandse Multiple Sclerose Stichting laat een kopie van de film rouleren bin-nen het circuit van MS-patiënten en hun familieleden en vrienden. Gebleken is dat ook in Nederland mensen

Genni in 1987. Haar toestand is verslechterd. Op 8 september zendt de Ikon het vervolg „Met de kop in de wind“ uit.

nieuwsgierig waren naar het verdere verloop van de ziekte bij Genni en met name ook of het huwelijk van Kim en Genni in stand is gebleven. Door de uit-zending van „Met de Kop in de wind“ vijf dagen na het eerste deel ontstaat voor de kijker een afgerond beeld en wint het geheel aan diepte.

Volgens de laatste berichten is Genni's huidige situatie vrijwel hetzelfde als in „Met de Kop in de Wind“. Alleen is ze nu nagenoeg blind.

Dit tweeluik markeert de eerste samen-werking van Ikon en Humanistisch Ver-bond. Het nieuwe Derde Net biedt alle mogelijkheden voor een dergelijk pro-jeekt. Aangezien er talloze onderwerpen zijn die de belangstelling van zowel christenen en humanisten hebben, zal het waarschijnlijk niet bij deze ene keer blijven.

Mensen die meer willen weten over Multiple Sclerose kunnen voor inlich-tingen terecht bij: Nederlandse Multi-ple Sclerose Stichting, postbus 30470, 2500 GL Den Haag, tel. 070-648804. Wie er over wil lezen is het boek „Nee heb je“ van de Nederlandse schrijfster/colum-niste Renate Rubinstein aan te raden (Meulenhof 1985). Zeer informatief en een handleiding voor allen die met MS te maken hebben, is het boek „Multiple Sclerose“ (Intro 1987) van de arts Alexander Burnfield. Beide auteurs hebben zelf MS.

Dorotheë Forma

De stichting steunfonds Praktisch Humanisme is een werkstichting van het Humanistisch Verbond en werd in 1957 opgericht om het praktisch humanistische werk financieel te ondersteunen. Dit doel trachten wij te bereiken door:

- a. het organiseren van jaarlijkse akties;
- b. het basisfonds te voeden met legaten, erfstellingen en grote schenkingen.

Voor uitbreiding van het bestaande bestuur zoeken wij:

TWEE NIEUWE BESTUURSLEDEN (bij voorkeur vrouwelijke)

die op marketing, publiciteits- of financieel gebied een bijdrage kunnen leveren.

Wij bieden: participeren in een enthousiast, klein bestuur (op dit moment bestaande uit drie leden, waarvan twee namens het hoofdbestuur van het HV). We houden zes keer per jaar een bestuursvergadering. Deze bestuursfunctie neemt weinig tijd in beslag.

Voor meer informatie: voorzitter de heer H. Engelsman, telefoon 020-718572 ('s avonds/weekend)
funktionaris mevrouw M. v.d. Lans tel: 030-322786.

BROCHURE

MENSEN, VAN NATURE KULTUURWEZENS

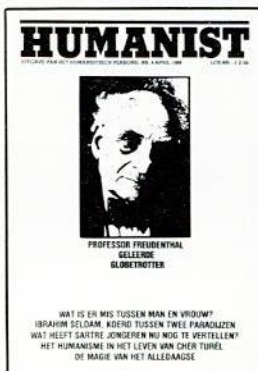
TEKST VAN DE SOCRATESLEZING
"HUMANISME EN LEVENSTIJL"
DOOR JAN GLASTRA VAN LOON
GEHOUDEN OP 8 DECEMBER 1987

Eind vorig jaar hield Jan Glastra van Loon zijn Socrateslezing en startte daarmee het bezinningsproject „Humanisme en levensstijl“.

Er blijkt grote belangstelling voor de tekst van de lezing te zijn. Reden genoeg om deze in een aantrekkelijke brochure te steken. De brochure van 16 pagina's is gratis verkrijgbaar. Een telefoonje of kaartje (met uw naam en adres) is genoeg. Bel naar 030-318145 of schrijf: HV Postbus 114, 3500 AC Utrecht.

WORD LID VAN HET HV/ ABONNEE HUMANIST

**BEL: 030
31 81 45**

BRIEVEN

SCHULDIG... ONSCHULDIG

Op 15 maart is er in Amerika een man op de elektrische stoel ter dood gebracht, geëxecuteerd. Willie Darden, een 54-jarige zwarte. Hij werd ervan beschuldigd vijftien jaar geleden een zakenman tijdens een roofoverval vermoord te hebben. De executie werd zes maal uitgesteld, Willy Darden heeft tot het laatst volgehouden dat hij onschuldig was. Dit alles heeft veel aandacht gekregen. Men is in een internationale campagne tegen de doodstraf begonnen. De doodstraf, zo iets afschuwelijks, zo onherroepelijk.

Toch vraag ik me soms af of mensen die als beesten handelen – eigenlijk erger dan beesten – niet beter kunnen verdwijnen... Weg van deze aarde waar ze zoveel ellende veroorzaken.

Ik zag een uurtje geleden op de televisie de verschikkingen in Ierland op een begraafplaats. Wat een haat, wat een onverzoenlijkheid...

Vandaag heb ik veel aan Willy Darden gedacht. Als hij nu écht onschuldig was... Toen hij in de gevangenis kwam was hij nog geen dertig. Zes maal heeft hij verwacht doodgemaakt te zullen worden. Ik heb naar zijn foto gekeken, een ernstig gezicht. Wat voor gedachten zullen er door dat hoofd gespeeld hebben.

Willie Darden is er niet meer maar... indien hij onschuldig was is er ergens een dader. Deze weet dat hij iemand jaren van zijn vrijheid beroofd heeft. Hoe kan een mens verder leven met zo'n schuld op zijn schouders? Hoe kan een mens verder leven terwijl een ander mens moet sterven? Hoe kan een mens zwijgen en wellicht altijd blijven zwijgen? Het zou nou ook niet veel zin meer hebben om te gaan praten. Willie Darden is dood. En als hij onschuldig gestorven is... Misschien zal de dader hem dan nog wel eens

benijden. Willie Darden heeft rust gekregen maar de ware schuldige zal toch niet onbezorgd verder kunnen leven. Zullen al die jaren buiten de gevangenis wellicht niet een nog zwaardere straf zijn dan wanneer de gerechtigheid zou gezegevierd hebben? Ik weet het niet. Er zijn veel ogenblikken dat je de ander helemaal niet begrijpt. Ik snap ook niet dat als Willie Darden wél schuldig was, hij tot het laatst toe dit heeft ontkend. Was de gedachte een ander van het leven te hebben beroofd, toch zo afgrijselijk dat hij dit niet wilde toegeven? Wat is een mens een gekompliceerd wezen.

Truus van Woerden
(Den Haag)

SCHULD EN DE ONMACHT

'n Veelgebruikt begrip, waarmee meestal een negatief gebeuren in verband gebracht wordt met opzettelijkheid van één of meerdere personen. Soms wordt dit schuldbegrip terecht gebruikt, was er echt sprake van kwade opzet. Doch meestal wordt het de-schuldgeven of het eigen schuldgevoel onterecht beleefd. M.i. is er dan vaak onmacht in het gebeuren/beleven aan te wijzen.

Onmacht om voor de essentiële beweegredenen van iemands daden of van je eigen daden begrip en acceptatie op te brengen, onmacht om menselijke onvolmaaktheden en tekortkomingen te accepteren, onmacht om een persoon te kunnen blijven zien als 'n positief mens die zoekende is naar wezenlijk goede en essentiële waarden en leefregels om deze waarden ook werkelijk in zijn of haar dagelijkse praktijk te integreren.

Ieder mens maakt fouten, zowel t.o.v. zichzelf als van anderen. Doch waar het volgens mij echt om gaat, is om ieder mens positief te kunnen zien als 'n lerend/zoekend mens naar het goede.

Immers wil niet ieder diep in z'n hart geliefd zijn en zelf echt om anderen geven?! Maakt een mens juist niet heel veel „fouten“ om meer in de richting van wat hij of zij denkt dat liefde is, te kunnen leven? Kun je het mensen wel echt aanrekenen (inclusief jezelf) als ze fouten maken, zonder echt te kunnen doorvoelen/herkennen wat liefde in z'n essentie is? Ik denk het niet. Ik denk dat we maar al te vaak van schuld spreken omdat we zelf te beperkt zijn om de „schuldige“ te begrijpen in z'n innerlijke gevoelens en motieven. Eigenlijk zou het pas terecht zijn om van schuld te praten als je zeker weet dat de „schuldige“ zich bewust was van de negatieve beweegredenen in zichzelf, en deze ook kon veranderen en ombouwen tot positieve daden t.o.v. zichzelf en anderen.

Daarnaast is het ook begrijpelijk dat ieder mens beperkt is in het eigen vermogen tot begrip van zichzelf en anderen. Het vereist vaak erg veel inzet en energie om anderen, en soms ook jezelf, positief te kunnen blijven begrijpen en beoordelen. Ik denk niet dat er één mens is die dit voor 100% kan.

Wel kan de één het meer dan de ander en het is m.i. erg goed om dit vermogen tot begrip bij jezelf en anderen zoveel mogelijk te laten groeien.

Mieke van Meerendonk
(Assen)

Aan Belgische HV- leden

Oproep aan de Belgische leden en de Nederlandse leden die in België verblijven: Zopas heb ik vernomen dat welgeteld 17 Belgen lid zijn van het Humanistisch Verbond Nederland. Daarnaast veronderstel ik dat een aantal Nederlandse leden geregeld in België verblijft.

Gezien de privacy-wet kan het bestuur mij uw adressen niet meedelen. Niettemin zou ik graag met u willen kennis maken, en zou ik graag willen weten of we samen geen actieve rol kunnen spelen in de HV.

Uw reactie op deze oproep is welkom op onderstaand adres. Alvast tot ziens,

Alfons van Kauteren
Hortensiastraat 22 bus 3
B-2020 Antwerpen

Tel. (na 19.00 uur) vanuit Nederland: (09) 32.3.2379122;
vanuit België: (03) 2379122

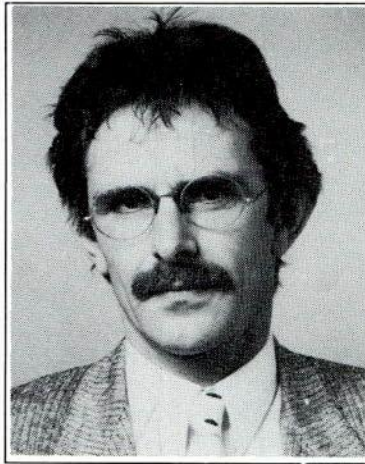
Reacties zijn welkom voorzover deze betrekking hebben op artikelen in de Humanist. Hou het kort, het verhoogt de kans op plaatsing. Lange brieven worden eventueel door de redactie ingekort. Anonieme brieven worden niet in behandeling genomen.

Obligaties voor een uniek project

Stimio, een Stichting opgericht in 1983, werkt voor non-profitorganisaties in Nederland: instellingen op welzijnsgebied, telefonische hulpdiensten, organisaties die zich bezighouden met onderwijs, milieu, gezondheidszorg, vrouwenwerk, de werkloosheid, enz. Een belangrijke doelstelling van Stimio is het scheppen van werkgelegenheid. In 1988 zullen wij aan 14 mensen, een betaalde baan bieden. Zes andere mensen hebben, na een bij Stimio gevolgde opleiding en opgedane ervaring, een betaalde baan in het bedrijfsleven gekregen. Wij zijn op dit gebied de enige, die op deze schaal en op deze wijze opereert.

Stimio is een professioneel werkende organisatie, uitgerust met de modernste apparatuur. In 1988 zal een omzet worden behaald van bijna 1 miljoen gulden. Er wordt een bescheiden winst gemaakt. De medewerk(st)ers en relaties hebben een belangrijk deel van de aandelen in hun bezit. Wij willen nog meer arbeidsplaatsen creëren. Hiervoor zijn nieuwe investeringen nodig.

**Jan Tromp: een
obligatie in
Stimio.....
geloofwaardige
politiek!**

*Jan Tromp is o.a.
parlementair redakteur van
de Volkskrant en redakteur
van het NOS-televisie-
programma Het Capitool.*

Stimio
Berkenlaan 7
4194 TE Meteren
telefoon: 03456 - 236
telefax: 03456 - 825

Ongeveer 3/4 miljoen gulden aan krediet is beschikbaar gesteld door o.a. het Garantiefonds van het Koningin Juliana Fonds, de provincie Gelderland en de gemeente Geldermalsen.

Wij zoeken 250 mensen/organisaties die onze mensvriendelijke wijze van werken waarderen en medefinancier willen worden bij het scheppen van nog meer nieuwe arbeidsplaatsen. Wij vragen U om eveneens in dit bijzondere project deel te nemen en wel voor f 1.000,-. Dit bedrag leent u aan Stimio, via een obligatie. U ontvangt jaarlijks 5% rente op deze obligatie. Stimio verplicht zich om de obligatie na 7 jaar van u terug te nemen tegen dezelfde waarde (f 1.000,-). Uiteraard blijft u regelmatig en gedetailleerd op de hoogte van de verdere ontwikkeling van onze organisatie. En als u een kijkje wilt nemen in ons bedrijf, dan bent u van harte welkom.

Bel ons voor nadere informatie, zoals een meerjarenbegroting:
03456 - 236

Iedere deelnemer ontvangt van ons gratis 25 originele wijnetiketten met de eigen naam ingedrukt in kleur. U serveert dus in het vervolg uw eigen wijnmerk.

HV AL IN 1974 OVER PRIVACY

Al vroeg heeft een werkgroep binnen het Humanistisch Verbond zich met Centrale Registratie van Persoonlijke Gegevens bezighouden en met haar rapport van augustus 1974 bijgedragen aan de totstandkoming binnen Nederland van wetgeving over deze zo belangrijke aangelegenheid. Het rapport heeft zijn werk gedaan. Toch steekt het dat in het artikel in de Humanist van juni/juli over dit onderwerp met geen woord gerept wordt over bovengenoemd rapport. Door het Centraal Bureau destijds het (Rijks)archief ingekruid? De inhoud van dit rapport is na circa 15 jaar echter nog steeds springlevend. Bijgaand nog maar eens een exemplaar als naslagwerk.

Ico van der Willik
(Veldhoven)

Voorzitter van de HV-kommissie Centrale Registratie van Persoonlijke Gegevens)

AIDS-TEST: MEEHUILEN MET DE WOLVEN?

Met waardering nam ik kennis van het standpunt van het Humanistisch Verbond met betrekking tot het Aids-testbeleid. Dit standpunt lijkt mij het resultaat van zorgvuldige afwegingen, waarbij naast verontrusting over de verspreiding van deze ziekte zaken zoals individuele verantwoordelijkheid en persoonlijke vrijheid centraal hebben gestaan. Ook binnen een aantal organisaties buiten de levensbeschouwelijke sfeer staat het Aids-testbeleid voortdurend ter discussie. Het zal duidelijk zijn dat in deze discussies buiten HV-kring niet alleen ethische aspecten aandacht krijgen, maar dat ook wordt beoordeeld wat de mogelijke voordelen van een verplichte test zijn voor de bestrijding van Aids. Tot nu toe leiden deze discussies in

de regel tot het met klem afwijzen van een verplichte Aids-test. Dat dit oordeel valt binnen de visie van het HV moet naar mijn mening humanisten tevreden stemmen.

De overeenkomst tussen de argumenten van het HV en de door andere organisaties aangevoerde argumenten tegen een Aids-test onder dwang zie ik niet als een „meehuilen met de wolven” (brief J. Varkevisser in de Humanist nr. 5). Wel als logisch gevolg van zorgvuldige discussies in organisaties met verschillende doelstellingen, die niettemin tot de gezamenlijke konklusie zijn gekomen dat in het moeilijke Aids-vraagstuk elementaire zaken zoals vrijheid en eigen verantwoordelijkheid van het individu zwaar wegen. Elementaire zaken... zeker ook voor humanisten.

Serge R. E. Ydo (Amsterdam)

Skepsis: te breed

In Humanist van mei besprak Emmy Jacobs het eerste nummer van het tijdschrift Skepter, uitgegeven door de Stichting Skepsis. Skepsis houdt zich dus niet alleen met parapsychologie bezig, maar ook met bijvoorbeeld astrologie, homeopathie en andere alternatieve geneeswijzen. Na lezing van een proefnummer van Skepter zijn mijn konklusies in drie punten samen te vatten. In de eerste plaats het streven om bijgeloof, enz. te bestrijden is goed, maar over een te breed terrein. Dit komt waarschijnlijk mede door vooroordelen. Zo moet men niet over astrologie oordelen zonder het werk van het Franse echtpaar Gauquelin te kennen. Verder wordt homeopathie niet alleen al tientallen jaren erkend en onderwezen aan diverse Europese universiteiten, maar is ze ook succesvol. Dit laatste geldt ook in meer of mindere mate voor sommige andere alternatieve geneeswijzen. De ervaring met aku-

punctuur – die niet in het model van de klassieke westerse geneeskunde past, maar waarvan de realiteit inmiddels overtuigend aangetoond is – zou voor Skepsis een waarschuwing tegen mogelijke eigen vooroordelen moeten zijn.

Verder kan het streven van Skepsis m.i. geen succes hebben zonder een goede psychologische kennis van de niet-wetenschappelijk ingestelde mens voor wie alle „wonderen” op één lijn liggen, of ze nu technisch-wetenschappelijk zijn of niet. Zo zijn ruimtevaart, kernenergie en computers voor hem van dezelfde orde als astrologie. In het nummer van Skepter heeft alleen de socioloog Van Gelder voldoende oog voor de noodzaak van genoemde kennis.

Tenslotte is het vreemd dat het plan van Skepsis voor oprichting van parapsychologische werkgroepen met geen woord in verband gebracht wordt met het werk van het Parapsychologisch Laboratorium van de Rijksuniversiteit Utrecht. Dit lijkt wel heel sterk op duplicering van het wél genoemde werk van dit circa 20 jaar bestaande lab dat een uitstekende internationale reputatie geniet.

J. de Boer, (Laren (N.H.))

Privacy en de macht van de staat

Het was een goed idee van de Humanist om aandacht te besteden aan de bescherming van de privacy (juni-nr.). De teneur van het geheel is m.i. echter, ondanks alle bezorgdheid, te optimistisch, omdat verschillende geïnterviewden (en ook de inleiding) zich gematigd positief uitlaten over de Wet Persoonsregistraties (WPR). In de trant van: het is weliswaar onvoldoende, maar het gaat toch de goede kant op. Die wet doet echter precies wat de naam aangeeft: hij verschaft een wettelijke basis aan het geautomatiseerd

opslaan en verwerken van persoonsgegevens. Méér niet. Wie dus hoopt op privacy-bescherming, komt bedrogen uit, want de WPR is géén wet op de privacy-bescherming.

De WPR stelt in de eerste plaats de belangen van de (bemoiezieke) staat veilig: overheidsorganen en semi-overheidsorganen mogen vrijwel alles opslaan en van elkaar opvragen. Op de tweede plaats komen de belangen van het bedrijfsleven: uitdrukkelijk wordt bepaald, dat persoonsgegevens voor commerciële doeleinden mogen worden gebruikt. Vervolgens komen „andere gewichtige belangen” aan bod, waaronder de belangen van de houders van de geregistreerde gegevens. Dan komt er een hele tijd niets en helemaal onderaan wordt de burger dan nog net beschermd tegen al te opvallend misbruik van gegevens, hetgeen men ten onrechte aanziet voor privacy-bescherming.

De meest wezenlijke bepaling op dit gebied is in feite, dat gegevens slechts voor een bepaald doel mogen worden opgeslagen en dat ze alleen voor dat doel mogen worden gebruikt. Dat is niet zonder belang, maar betekent helaas weinig zolang de overheid nagenoeg onbeperkt doeleinden mag nastreven en zolang de uitvoerende instanties tot op grote hoogte zelf mogen bepalen, welke gegevens ze daarvoor nodig hebben.

De echte bedreiging van de privacy gaat uit van de staat (en het bedrijfsleven), die zo langzamerhand de *macht* heeft gekregen om ongeacht welk (goed lijkend) doel na te streven en daar ongeacht welke gegevens voor te verzamelen.

Privacy blijkt, zo gezien, een onderdeel te zijn van een bedreigde individuele vrijheid. Misschien een onderwerp om eens aandacht aan te besteden in de Humanist.

E. Voogd (Amsterdam)

HET HV GEBEUREN

Verbandsraad over tv-programma's...

Het publiciteitsbeleid van het HV trok veel aandacht in de juni-vergadering van de Verbandsraad, het tussen de kongressen bijeenkomend ledenparlement van de vereniging. Naast waardering voor het grote scala van activiteiten, konden ook kritische opmerkingen worden genoteerd over de konkrete resultaten. De kijk- en luistercijfers van de rtv-uitzendingen zijn lager dan in het verleden, toen het HV nog niet op Nederland 3 en Radio 5 was geplaatst. Over de kwaliteit van met name de tv-programma's werd verschillend geoordeeld. Het hoofdbestuur legde uit dat de waarderingscijfers relatief hoog zijn; uit verder onderzoek is zelfs gebleken dat een kwart van de kijkers zich sterk door de humanistische gedachte voelt aangesproken. De zendtijd is het HV overigens niet toegewezen op grond van zijn ledental, noch met de bestemming om leden te werven. Het doel van de programma's is het humanistische geluid in de ether te laten zien en horen, in de verwachting dat mensen daar iets van „meenemen”: een stimulans voor persoonlijke verdieping op het terrein van zingevingsvragen en de eigen oriëntatie in het leven.

... en HV-uitgaven Humanist en Rekenschap

Het streven naar verdere verbetering van de tijdschriften Humanist en Rekenschap oogstte bijval. Enkele afgevaardigden vroegen naar konkrete streef- en investeringscijfers. Voorts werd aandacht gevraagd voor de ondersteuning van het publiciteitswerk in gemeenschappen en gewesten. Het zou helpen als HV-uitgaven in plaatselijke bibliotheken, kiosken en boekhandels verkrijgbaar zouden zijn. Ook werd gesuggereerd een

nieuw, populair boekje over het humanisme uit te brengen. Een en ander is echter moeilijk te realiseren als gevolg van krappe budgetten. Niettemin is „Humanist” inmiddels tot honderd bibliotheken doorgedrongen en ook andere uitgaven dringen langzaam maar zeker door. Een redelijk sukses was bijvoorbeeld het vorig jaar verschenen boekje „Ontkerkelijking en verzuiling”. Uit de verbandsraad zelf kwam nog de suggestie om als plaatselijke afdeling vooral gebruik te maken van de gratis beschikbare informatieverbreiding via huis-aan-huisbladen en lokale kabelkranten. Tot slot vroeg de raad het hoofdbestuur een samenghangend activiteitenplan op te stellen, voorzien van zoveel mogelijk duidelijk cijfermateriaal.

Verbandsraad toch positief over studie pedoseksualiteit

De Verbandsraad wisselde vervolgens kort van gedachten over pedoseksualiteit. Dit naar aanleiding van de studiegroep die het hoofdbestuur heeft ingesteld. Sommige raadsleden vonden het onderwerp dermate netelig, dat zij het liever niet in behandeling zagen genomen. De meerderheid was van mening dat het HV ook gevoelige thema's niet uit de weg moet gaan. „Ieder mens is het waard om aandacht te krijgen”, zei één van de afgevaardigden. En een ander bracht naar voren: „Wat je in gedachten wilt weren, gaat zweren”. Afgesproken werd dat een eventueel HV-standpunt vóór publikatie ter advisering aan de Verbandsraad wordt voorgelegd. Het hoofdbestuur zegde bovendien toe een studiedag over pedoseksualiteit te willen bevorderen.

...is huivering tegenover sponsoring...

Sponsoring is een thema dat

steeds vaker ter sprake komt bij non-profit instellingen. Zo wilde het hoofdbestuur er ook eens over van gedachten wisselen met de Verbandsraad. Verschillende raadsleden gaven aan zeer huiverig te staan tegenover het idee. Iemand formuleerde als voorwaarden: de sponsor mag geen invloed hebben op het beleid van het HV, hij mag geen dingen doen die niet stroken met humanistische opvattingen (zoals een bedreiging vormen voor de volksgezondheid) en hij mag het HV niet gebruiken voor reklamedoeleinden. Algemeen voorzitter Jan Glastra van Loon deelde de voorzichtigheid, maar wilde sponsoring als mogelijkheid niet uitsluiten: „In het alleen afhankelijk zijn van de financiële bijdragen van de eigen leden en de overheid schuilten ook gevaren. Hoe meer geldstromen we kunnen aanboren, des te beter is dat voor een zorgvuldig evenwicht”.

...en kritisch over vermenging van belangen en verantwoordelijkheden

Kan iemand met een dienstbetrekking bij het HV een bestuurlijke functie in de vereniging bekleden? Het kongres in 1987 vond van niet, „ter vermindering van vermenging van belangen en verantwoordelijkheden.” De kernbegrippen uit het Kongresbesluit moesten nog nader gedefinieerd worden; ook dit punt kwam in de Verbandsraad aan de orde. De raad vond dat de begrippen „bestuurlijke functie” en „dienstbetrekking” niet sluitend waren omschreven in het voorstel van het hoofdbestuur. Een nieuw voorstel zal aan de Verbandsraad in oktober voorgelegd worden. In de rondvraag ten slotte passeerden nog tal van onderwerpen de revue, variërend van kritiek op het randscript „God Zij Met Ons” op het nieuwe vijfjuli-

den muntstuk tot de verklaring van het hoofdbestuur over het aids-beleid. Een raadslid vond het onjuist om het verplicht testen van operatiepatiënten absoluut af te wijzen: „Ook chirurgen lopen gevaar”. Jan Glastra van Loon gaf toe dat de discussie over aids volop in beweging is en dat de belangen van de betrokken groepen verschillend kunnen zijn. „De positie van de zwakste groep geeft dan voor mij de doorslag. In het geval van chirurgen is bekend dat zij geen enkel risico lopen, mits zij de nodige voorzorgsmaatregelen in acht nemen”.

Bert Boelaars
beleidssecretaris HV

Hoofdbestuur akkoord met Vlaams-Nederlands project over bio-ethiek

Tal van inhoudelijke en organisatorische zaken hielden het hoofdbestuur bezig in zijn laatste vergadering voor de zomer. Belangrijk besluit was het akkoord met de Vlaamse humanisten om dit najaar van start te gaan met een gezamenlijk project ter stimulering van de gedachtenvorming rond bio-ethiek. De snelle ontwikkelingen van de medische en biologische technologie leiden tot ongekende mogelijkheden om in te grijpen in het leven: genetische screening en manipulatie, transplantaties, levensverlengend handelen, enz. De grens van de menselijke waardigheid is hierbij voortdurend in het geding. Samen met de Vlamingen gaat een groep deskundigen ethisch gefundeerde aanbevelingen voorbereiden. Daarover zal eind volgend jaar en in 1990 in de vereniging discussie plaatsvinden.

Intussen gaat dit najaar al de vervolgdiskussie van start in het land over het „Humanistisch Perspektief”. De afdeling verenigingszaken heeft een leidraad ont-

HET HV GEBEUREN

worpen voor de gesprekken in gemeenschappen en werkgroepen, het hoofdbestuur benoemde een commissie om de reacties te verwerken.

Uitvoerig was vervolgens de gedachtenwisseling over „moderne armoede in Nederland“. Het hoofdbestuur is bezorgd over de grote groep burgers die langdurig tot de minstbedeelden behoren en weinig uitzicht op verbetering hebben. Dit heeft zijn uitwerkingen op hun deelname aan het normale maatschappelijk verkeer. In het najaar zal het hoofdbestuur een verklaring uitgeven.

Tot slot waren er enkele dringende geldzaken te regelen, waaronder de eindafrekening over 1987. Het toegenomen ledental en enkele andere meevallers zorgden uiteindelijk voor een overschot van f 180.000. Dit bedrag wordt alsnog besteed ter versterking van publiciteit, Humanist, gemeenschappen, bijzondere leerstoelen en Humanistisch Studie Centrum Nederland. Het verzoek van de „Jonge Humanisten“ om een bijdrage in de reiskosten voor het IHEU-congres in Amerika ontmoette enige weerstand. Het hoofdbestuur vreesde dat ook andere groepen met zo'n verzoek zouden komen. Omdat stimulering van de verjonging van de vereniging een besluit was op het laatste kongres, ging uiteindelijk de meerderheid van het hoofdbestuur overstag en werd alsnog een bijdrage van maximaal f 1.500 beschikbaar gesteld. (B.B.)

GEVARIËERD AANBOD IN ROTTERDAM

Op zaterdag 17 september opent de afdeling Rotterdam/Schiedam het najaarsseizoen met een bezoek aan het Schielandhuis. Daar wordt die dag ter ere van Monumentendag vooral veel muziek gemaakt. Om 14.00 uur verzamelt men zich daarvoor in het Humanistisch Centrum aan de Prove-

nierssingel 48. Om half zes is men daar terug voor een koud buffet waarna er weer tijd is voor muziek. (Meer informatie en inschrijving: tel 010-4664987 of 010-4208162.) Op die dag kunnen belangstellenden zich ook gelijk inschrijven voor tal van boeiende activiteiten. Zo is er op 1 en 2 oktober het traditionele najaarsweekend op het eiland Brienenoord, begint er op 18 september een reeks bijeenkomsten van de vrouwengroep (daarna nog 7 maandagavonden) en zijn er vier praatavonden over humanisme in de aanbieding. Ook start er een literatuurgroep die eens in de maand bijeenkomst - momenteel bestudeert men het boekje „Goed te leven“ van Heleen Dupuis. Daarnaast is er een gespreksgroep actief die om beurten bij deelnemers thuis wordt gehouden. Momenteel bestaat de groep uit acht mensen, men praat over onderwerpen die worden gekozen. Er is ook een gesprekskring die zich bezighoudt met de sociale en persoonlijke functie van rituelen. Drie sprekers zullen over dit onderwerp een lezing houden. In Rotterdam gaan verder drie droomgroepen van start. En men kan actief zijn in tal van soorten vrijwilligerswerk: bijvoorbeeld zieken- en bejaardenopvang, geestelijke verzorging en uitvaartbegeleiding. Er is dus een groot aanbod vanuit humanistische kringen in Rotterdam en Schiedam. Wilt u meer weten of wilt u zich inschrijven, vraag dan de brochure aan waarin het hele najaarsprogramma staat beschreven. Tel. 010-4650916.

NIEUWE HOOFDRAADSMAN BIJ DEFENSIE

Bij de Humanistische Geestelijke Verzorging in de Strijdkrachten is een nieuwe hoofdredacteur aangetreden. Het is Kees Roza (40) die zich sinds 1 juni kolonel mag noemen. Hij volgt daarmee

Joos Sinke (55) op, die onlangs met functioneel leefscheidingsverlof ging.

Kees Roza studeerde sociale opvoedkunde en was onder andere directeur van de Nederlandse Stichting voor Consultatiebureaus en van de Stichting Gezinsverzorging Amsterdam Noord.

KURSUSSEN VOOR VROUWEN

„Besturen van organisaties bestaan voor het grootste deel nog steeds uit mannen“, stond vorig jaar bij de aankondiging van trainingen voor vrouwelijke bestuurders. Gelukkig hebben die trainingen nieuwe bestuursleden opgeleverd, maar het blijft een druppel op de gloeiende plaat. Vandaar dat ook dit najaar door de Vrouwengroep die een aparte subsidie hiervoor heeft gekregen, opnieuw cursussen voor vrouwen worden gehouden.

Zo zal op 7, 8 en 9 november een cursus worden gehouden voor vrouwen die nog geen bestuurservaring hebben. De cursus geeft inzicht in wat besturen inhoudt. Ook is er aandacht voor het vertegenwoordigen van het HV. Op 7, 8 en 9 december zal een vervolgcursus worden gegeven aan vrouwen die al een cursus hebben gevolgd of ervaring binnen het HV hebben met besturen. In deze cursus wordt nader ingegaan op het eigen functioneren en komen aspecten als besluitvorming, onderhandelen, konflikthantering en emancipatorisch besturen aan de orde.

Ook is er nog een speciale beleidskursus op 16, 17 en 18 december. Deze cursus is bedoeld voor vrouwen binnen het HV. De cursus behandelt o.a. de vraag hoe je beleid maakt en hoe je het uitgevoerd krijgt. Ook wordt er besproken hoe je vrouwen (en mannen) motiveert voor HV-activiteiten, wat typische vrouwenpatronen zijn en waar de valkuilen zitten in de samenwerking met

mannen.

De kosten voor deelname aan één van de cursussen zijn slechts f 25,-. Dit geld is bestemd voor een potje waaruit de reiskosten van sommigen kunnen worden betaald. Inschrijving vindt plaats op volgorde van aanmelding, dit kan telefonisch of schriftelijk bij Ariane de Brauw (030-318145 tst. 22). Voor meer informatie: Margreet de Leeuw, dinsdag en donderdag (030-318145). Adres: Humanistisch Verbond, Postbus 114, 3500 AC Utrecht.

OOK WEER REGIONALE KURSUSSEN

In navolging van de succesvolle regionale cursussen van vorig jaar, zullen ook dit najaar 2 cursussen worden gehouden. Er wordt nog overlegd met de regio's Roermond en Den Haag.

Deze regionale cursussen bestaan uit 8 dagdelen, men start en eindigt met een hele zaterdag en daartussen 4 wekelijkse avonden. Inhoud van de cursus wordt afgestemd op de deelnemers, die of aan een bestuur willen deelnemen of een vertegenwoordigende functie overwegen.

Doel van de cursus is om de eigen weerbaarheid te verhogen d.m.v. inzicht in eigen functioneren en vaardigheden.

Verdere informatie over deze regionale cursussen zullen bekend gemaakt worden via de gemeenschapsbladen en/of de volgende Humanist en Humus.

Stuur de aankondiging steeds voor de 10de van de maand naar de redactie van de Humanist. Toezending garandeert niet automatisch plaatsing. Wees volledig en hou uw tekst zo kort mogelijk.

Het COORNHERTHUIS is een humanistisch vormingscentrum voor militairen, waar een of meerdaagse konferenties worden aangeboden. Het vormingscentrum funktioneert binnen de dienst Humanistische Geestelijke Verzorging (H.G.V.) en is ondergebracht in een zelfstandige stichting.

I.v.m. het vertrek van twee collega's is er binnen de staf (totaal 4 personen) ruimte voor het aantrekken van

2 VORMINGSWERKERS (m/v) **in full-time dienstverband.**

De taken zijn:

- het ontwikkelen van en uitvoering geven aan humanistisch geestelijk vormingswerk voor militairen;
 - het binnen de staf en de dienst H.G.V. beleidsmatig meewerken aan het gestalte geven aan humanistische geestelijke verzorging en vorming voor militairen;
 - het verrichten van organisatorische taken, welke voortvloeien uit het inhoudelijk/methodisch en zakelijk beleid.
- Tijdens de meerdaagse konferenties is de vormingswerker continu (ook 's nachts) aanwezig in het vormingscentrum.

Wij denken aan kandidaten die beschikken over:

- minimaal een HBO-opleiding,
- in het bezit van het diploma Humanistisch Opleidings Instituut (HOI), dan wel de bereidheid tot het volgen van studie aan het HOI,
- ervaring hebben met vormingswerk en het werken met mensen in knelsituaties,
- affiniteit met en kennis van oorlogs- en vredesvraagstukken,
- zicht hebben op de leef- en werksituatie van mensen in een militaire organisatie.

Kandidaten dienen bereid te zijn de beginselverklaring van het Humanistisch Verbond te onderschrijven.

De arbeidsvoorwaarden zijn volgens de CAO-Welzijn. Salaris, afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring tot max. f 4616,67 bruto per maand (HBO-opleiding) en tot max. f 4885,10 bruto per maand (HBO + V.O., academische opleiding). De pensioenregeling PGGM is van toepassing.

Inlichtingen kunnen vanaf 8 augustus ingewonnen worden bij de heer A.H.T. Hornis, tel. 03404-14060. Schriftelijke sollicitaties kunnen tot uiterlijk 5 september a.s. gericht worden aan: Stichting „Het Coornherthuis“, t.a.v. de heer A.H.T. Hornis, directeur, Oranje Nassaulaan 71, 3708 GC Zeist.

(advertentie)

De Humanistische Stichting Reinalda-Huis te Haarlem is een verzorgingstehuis dat huisvesting biedt aan 329 ouderen. De wijze van verzorging is erop gericht de bewoners in een zo groot mogelijke mate van zelfstandigheid en vrijheid te laten wonen. Een aantal diensten, waaronder de activiteitenbegeleiding, ergotherapie, maatschappelijk werk, diëtiëk en het humanistisch geestelijk raadswerk, biedt de mogelijkheid om de noodzakelijke verdieping te geven aan de verzorging van de bewoners.

Door het aanvaarden van een functie elders is de vakature ontstaan van

HUMANISTISCH GEESTELIJK RAADSVROUW/MAN

voor 22 uur per week.

Van de funktionaris verwachten wij dat zij/hij zorgdraagt voor:

- de bevordering van een goed leefklimaat op basis van humanistische waarden;
- een aanbod van geestelijke verzorging ten behoeve van de bewoners;
- de vormgeving van gespreksgroepen;
- de integratie van de geestelijke verzorging binnen de organisatie;
- opleidingsactiviteiten ten behoeve van medewerkers.

Van de aan te stellen funktionaris verwachten wij:

- een (afgeronde) opleiding aan het Humanistisch Opleidings Instituut;
- affiniteit met de problematiek van het ouder worden;
- enige werkervaring b.v. binnen een verzorgingstehuis.

Salariëring vindt, afhankelijk van ervaring en opleiding, plaats conform de CAO Bejaardentehuizen maximaal f 4849,00 bij een 40-urige aanstelling.;

De rechtspositie wordt bepaald naar de richtlijnen van de CAO Bejaardentehuizen.

De aanstelling geschiedt door de H.S.G.V. te Utrecht, in overleg met het Humanistisch Verbond, contactpersoon mw. P. Hobbelman (tel. 030-318145).

Informatie kan worden ingewonnen bij mw. M. E. Croese-Arlman, Coördinator Bewonerszaken van het Reinalda-Huis (tel. 023-339109), en bij eerder genoemde.

Uw schriftelijk sollicitatie kunt u richten aan de afdeling Personeelszaken van de Humanistische Stichting Reinalda-Huis/Wim Mensink-Huis, Leonard Springerlaan 1, 2033 TA Haarlem.